

ANALYTICKÁ FILOSOFIE, SÉMIOTIKA, HERMENEUTIKA, FILOSOFIE
DISKURZIVITY, INFORMAČNÍ VĚDA A TEORIE KOMUNIKACE, TEORIE
ARGUMENTACE A ERISTIKA, FILOSOFIE DIALOGU, JAZYK A MYŠLENÍ,
FILOSOFIE JAZYKA

Slovníček důležitých pojmů ke kurzu filosofie jazyka

přednášející: PhDr. Danica Slouková CSc. VŠE, katedra filosofie

Předkládaná pomůcka si nečiní nárok na vyčerpávající výčet hesel ani na jejich vyčerpávající charakteristiky. Obsahuje především klíčové pojmy a pojetí z různých disciplín, které tvoří nebo se dotýkají filosofie jazyka. Pokouší se o základní objasnění a utřídění těchto pojmů, zejména s ohledem na jejich roztržitost, někdy i nejasnost a vágnost (srv. např. heslo „designát“), i s ohledem na jejich mnohdy časté nesprávné užívání. Zde uvedenými charakteristikami však nejsou vyčerpány možnosti i jiných správných charakteristik či pojetí, které můžeme v literatuře nalézt. Slovníček je určen jako studijní pomůcka zejména pro účastníky kurzu, ale i pro případné další zájemce, a to ve spojení s doporučenou literaturou, jež také sloužila jako zdroj k jeho vypracování. Za jakékoliv připomínky, upřesnění či doplnění budeme vděční a pokusíme se je zohlednit v případných dalších verzích.

duben 2003

amfibolie Klam vyplývající z víceznačnosti celé věty (Např.: „To je nepohoda pani blbá“ - nespojený přívlastek; „Všechna letadla nepřiletěla“ - nepřesné použití záporu).

anafora Prostřednictvím různých prostředků dosahované odkazování z jednoho místa textu k předešlému jinému místu (např. „viděl *ji*...“). Řešení problematiky anafor vedlo k rozpracování různých koncepcí **dynamické sémantiky** v 90. letech 20. století.

apercepce sociální Apercepce - vjemy, představy, projekce či obrazy, osvojené předchozí **percepce**, znalostmi a citem, aktivně ovlivňující další percepce. Při sociálním jednání, při

komunikaci se uplatňuje v **komunikativní situaci** apercpece sociální, ovlivňující vnímání situace, zejména vnímání významů sdělení v této situaci, vnímání a předjímání (anticipaci) intencí a úvah partnerů (např. i to, zda klamou - viz **klam, princip vstřícnosti**), včetně vnímání toho, co „se sluší“ či je ještě v dané situaci únosné. Může být jak neuvědomovaná, implicitní, tak uvědomovaná a explikovaná.

argumentum ad baculum vyhrožování, argumentace „holí“ **Klamavá** kvaziargumentace. „Kdo není s námi, je proti nám!“

argumentum ad hominem osočení, individuální apel, **Klamavá** kvaziargumentace zaměřená proti tomu, kdo něco říká, čímž se má prokázat, že tvrzení „takové“ osoby nemůže být pravdivé. **a) Despicere** (opovržlivě) „Taková nula!“, **b) Caput Canis** (psí hlava) „Přílišný intelektuál“, **c) Non habet** (nic nemá) „Nedostává se mu humoru.“, **d) Negare** (upření) Např. o mysliteli se řekne, že je „plácal“, **e) Imago** (larva) „Neodborník!“, **f) Pugna**, protivník se „zaškatulkuje“ a pak „potře“, např. „Levičák!“, **g) Impossible** (nemožno) „To nemůžeme připustit!“, **h) Iubilare** (vítěz) „Celý svět oceňuje, co jsem udělal, ještě nikdy se nestalo, aby mi nakonec nedali za pravdu.“

argumentum ad misericordiam vydírání působením na city, argumentace k útrpnosti **Klamavá** kvaziargumentace. „Jestli mne máš rád, nebudeš se do toho plést!“

argumentum ad populum společenský apel **Klamavá** kvaziargumentace. „My jako slušní lidé nemůžeme trpět nějaké otrhance !“(o bezdomovcích).

argumentum ad verecundiam **Klamavá** kvaziargumentace spočívající na dovolávání se autority. **a) Testimonia** (svědectví). Uvádět všechny možné autority, co nejvíce, a zejména ty, kterým protivník nerozumí. **b) Quosque** (hra na autoritu protivníka) „I malé dítě ví...“ „Jak sám dobře víte...“

archetypy V kolektivním nevědomí sdílené způsoby vnímání, spojené s pudy, jež řídí vnímání (srv. **hlubinné struktury, univerzální gramatika**). Nejsou určeny obsahově, ale formálně, jako a priori daná možnost formy představy (Jung). Uvědoměním a vnímáním se individuálně naplňují obsahem a modifikují. Společným formálně-obsahovým jádrem

individuálních realizací (srv. **model, realizace**) jsou intersubjektivně sdílené **typy**, archetypální představy (např. typy postav z pohádek a mýtů), mající postavení **symbolů**. Jsou oporou **diskurzivně** utvářených pojmů, **významů**, hodnot, i na nich založených **konstruktů**, jimiž je dané společenství organizováno.

arbitrárnost Absence podobnosti nebo příčinného vztahu, např. mezi formou lingvistického **znaku** a toho, co mu odpovídá v realitě (**významem znaku, denotátem**). Jedna ze základních vlastností jazykového znaku. Např. slovo „pes“ se nepodobá skutečnému psovi. Srv. **vzhledové charakteristiky, motivovanost**.

asociace Souvislost jedné formy s jinou, intersubjektivně i subjektivně. Výskyt jedné formální komponenty umožní vybavení jiné. Saussure měl na mysli především **paradigmatické** souvislosti, na rozdíl od **syntagmatických**. Dnes jsou jak paradigmatické, tak i syntagmatické souvislosti chápány obě jako základ asociace.

behaviorální Týkající se přístupu, který zavedla behaviorální psychologická škola, zkoumající lidské chování, včetně jazykového, z pohledu „pozorovatele“ zvl. jako různé reakce pozorovaného jedince na různé podněty.

common sense Bývá překládán jako „zdravý rozum“, avšak v Moorově koncepci přirozeného jazyka jako základu pro očistu jazyků vědeckých jde spíše o „přirozený smysl“ pro to, jak se věci mají. Jde o souhrn přesvědčení, které všichni přijímají jako samozřejmé. V jejich centru stojí tři základní **truismy**. Common sense je zde kriteriem pravdivosti.

denotace Aspekt reality zakódovaný ve znakové formě. Např. v lingvistické formě zakódovaný jako tzv. **sémantické komponenty**. Vztah denotace je podstatou **extenzionalismu**. Podle *Milla*: při uplatnění k pojmům označuje objekty, ke kterým se vztahuje, při uplatnění k **propozici** jde o instanci (případ), kdy tato propozice platí. Srv. **konotace, denotát, designát, význam výrazu, význam znaku, fregeovský význam a smysl, signifikace**.

denotát To, co je označeno jazykovým výrazem. Používá se buď **extenzionalisticky**: denotátem jedinečného **jména** je individuální objekt, denotátem obecného jména je třída

objektů, denotátem oznamovací věty (výroku) je pravdivostní hodnota. **Intenzionalistická** pojetí viz **objekt jako denotát**.

de re/ de dicto Reprodukce tvrzení v modu de re nás zavazuje k předpokladu, že tyto termíny mají při daném užití **referent**, nezavazují nás k zachování způsobu prezentace (pojmových určení, identifikujících referent, např. **fregeovský smysl**, který mluvčí zvolil). Reprodukce tvrzení v modu de dicto nás naopak zavazuje k zachování způsobu prezentace a nezavazuje k zachování předpokladu, že termíny mají referent. Srv. **externalistická a internalistická konstrukce propozice**.

designans Označující, signifiant, **signifikant**. Jeden člen ze Saussurovy dvojčlenné definice **znaku**. (Druhým členem je designatum, designát, označované, signifié, **signifikát**.)

designator Společný termín pro **jména a deskripce** (Kripke).

designatum, designát Označované, signifié, **signifikát**. Jeden člen ze Saussurovy dvojčlenné definice **znaku**. (Druhým členem je designans, označující, signifiant, **signifikant**.) Mimo saussurovský kontext ovšem používáno problematicky a nejednotně. Buď jako pojmový protějšek znakového **representamina, vehikula** (psychologicky), **význam výrazu** ve smyslu myšlenkového zobrazení objektu (bez ohledu na to, zda subjektivní či intersubjektivní), zahrnující obě z fregeovské dvojice, tj. **fregeovský význam i fregeovský smysl**. V některých koncepcích však slouží výraz pro odlišení od **denotátu**, a to buď tak, že denotátem je myšlen „skutečně existující“ designát (tj. de facto fregeovský význam, např. v sémiotice Ch. Morrise) nebo zcela obráceně: v **extenzionální logické sémantice**, kde se rozlišuje **ontologie prvního a druhého stupně** (Berka) je pojem designát vyhrazen pro označování entit ontologie 1. stupně (věci, vlastnosti, vztahy, fakta) na rozdíl od teoretických abstrakt (individuí, tříd, relací či pravdivostních hodnot), které tvoří ontologii 2. stupně.

deskripce Ve filosofii jazyka nejde o „popis“, tedy o větu či predikát, kterým něco konstatujeme, tvrdíme, připisujeme nějaké vlastnosti apod., ale o **výraz**, jímž něco vyčleňujeme (subjekt, nikoliv predikát) - tj. „definitní deskripce“ (např. „ten stůl...“ ve smyslu „ten, o kterém byla právě řeč“ apod.). Podle **Russellovy extenzionalistické** teorie deskripcí: to, čemu říkáme „jména“ jsou „zkratky“ deskripcí. „Skutečná jména“ jsou spjata pouze s

pojmenováním, **ostenzí** a odkazováním na **referenty**, s nimiž jsme se právě tímto způsobem obeznámili (tento...) Podle pozdějších **intenzionalistických** představ však denotát (resp. referent) jména určuje svazek deskripcí (Kripke). Deskripce (či deskriptor) je symbolický výraz, který jednoznačně označuje **individuum** prostřednictvím vlastnosti, která přísluší pouze tomuto individuu. Deskripce však není ani tak složené jméno individua (jak je tomu v extenzionalismu), ale role nad možnými světy a nad množinou časových okamžiků (**TIL**, Tichý).

diachronie Soustřeďuje se na proces změn (například jazyka) v čase, tak jak vyplývají ze sřetení neměnných synchronních entit. Diachronní entity se v čase proměňují. Srv. **synchronie**.

dialog Rozhovor, interaktivní komunikace mezi dvěma (a více) členy. Jako vnitřní řeč je interiorizován, tedy dialog mezi *já* a *druhým já*, nebo interiorizovaným *ty* či *oni*. (Srv. **filosofie dialogu**). Neinteriorizovaným dialogem je **diskuse**. Filosofie diskurzivity někdy odlišuje diskusi a **diskurz** jako dvě navazující mluvní formy (Flusser), jindy zahrnuje diskusi do diskurzu. Srv. **diskurzivní žánr**.

diskurz, diskurzivní Užití jazyka při mluvení či psaní k dosažení **pragmatického významu**. Diskurzem (z hlediska mluvčího) může být označena jednotlivá **promluva** mluvčího od jednoduché subjekt-predikátové formy počínaje, až po rozsáhlé útvary (několikahodinový projev, román), někdy také celý soubor všech těchto promluv shodného **diskurzivního žánru**, nebo (behavioristicky) **dialog** či diskuse. Viz dále, **text**.

diskurzivní analýza Analýza užití jazyka ve vztahu k sociálním konvencím a dalším činitelům, které ovlivňují komunikaci. Viz **žánr**.

diskurzivní bytost Člověk je diskurzivní bytostí tím, že neustále činí explicitním to, co je implicitní jeho konání, a činí explicitním i to, čím je, tedy že je tvorem schopným činit implicitní explicitním. Jsme tvorové hrající prostřednictvím diskurzu hru norem a pravidel, hru „na správnost“ (Brandom). Srv. **normativita, explikace, diskurzivní mysl**.

diskurzivní formace Velké **žánrové** celky, v nichž se uplatňují společné (etablované) způsoby vidění skutečnosti a jejich vyjádření, např. zahrnující liberální **diskurz**, levicový diskurz, diskurz „každodenního života“ apod.

diskurzivní mysl Myšlení je složitým pohybem účastenství na různých **diskurzivních formacích a žánrech**. Mysl se rodí a formuje v interakci s jinými lidskými bytostmi způsobem, určeným **diskurzivní**, sociální a kulturní praxí dané komunity. Jazyk řídí i to, jak události cítíme a prožíváme, jak integrujeme události do smysluplných celků. Osobnost člověka je výrazem integračního mezidiskurzivního úsilí. (Harré a Gillet)

diskurzivní objekt Základ tvoří část **textu**, při které dojde k přeskoku do **reflexivního modu percepce**, k **distanci**, v níž se z této části textu utváří diskurzivní objekt jako smysluplný celek, resp. celek, po jehož **smyslu** se tážeme (srv. **reflexivní objekt**).

diskurzivní univerzum (svět) Souhrn **ontologických závazků**, vyplývajících z daného **diskurzu, diskurzivního žánru** či **diskurzivní formace**. Diskurzivní univerza se navzájem liší, např. přírodní vědy ontologicky zavazují k ontickému univerzu (složenému z předmětů, vlastností a vztahů), filosofie zavazuje k ontologickému univerzu (obsahujícímu filosofické koncepce a jejich koreláty). Druhy diskurzivního univerza jsou také **narativní univerza**.

diskurzivní žánr, typ Typ **diskurzu** určený konvenčními charakteristikami příslušného oboru činnosti, tématy, specifickými pravidly a způsobem organizace promluvy, uplatňováním moci při **signifikaci** a její petrifikaci (viz též **diskurzivní formace**), např. recept, žádost, kázání. Zahrneme-li do diskurzu také **diskusi**, pak je dán též způsoby zdůvodňování tvrzení, rozdělení komunikativních kompetencí, apod. **Habermas** vyhrazuje pojem „diskurzu“ pro metadiskurz (diskusi), jehož cílem je vyladění právě oněch charakteristik „věcného diskurzu-diskuse“ (otázky typu: co míníte tím či oním výrazem?). **Flusser** z podobných důvodů nezahrnuje diskusi (dialog) do diskurzu, jsou to podle něj dva různé typy promluv. Diskurz je komunikační metodou distribuce disponibilních informací tak, aby se uchovaly před entropickým působením přírody, dialog je metodou přeměny různě daných informací v nové. **Lyotard** ukazuje, jak se s každou replikou v důsledku střetávání různých intencí proměňuje typ diskurzu. Podle toho by byl diskurz i diskurzivní žánr svou charakteristikou vázán jen na jednotlivé repliky.

dispozice uživatele Jedna z charakteristik Peirceho pojmu **interpretans**. Míněna je dispozice k reakci **interpreta** (uživatele) na recipovaný **znak**, jeho schopnost v něčem znak rozpoznat (**sémiotizace**) a reagovat na něj.

dispoziční predikáty Výrazy, které nejsou definovatelné definicemi obvyklé formy, vyjadřují dispozici bodu či tělesa reagovat určitým způsobem v určitých podmínkách (např. „viditelný“, „čichatelný“). K jejich spojení s empirickými predikáty měly sloužit v **logice jazyka vědy** (logické syntaxi) redukční věty, resp. **redukční páry vět** (Carnap).

distance, odstup V komunikaci: sociální postoj komunikujících. V teorii významu a smyslu: umožňuje přeskok do **reflexivního modu**, při němž se výraz (znak) mění z transparentního (průhledného) na netransparentní. Při tom se konstituuje nový netransparentní **reflexivní objekt (estetický objekt, diskurzivní objekt, symbolický objekt)** a vzniká otázka po jeho **smyslu**. Odpovědí může být estetický zážitek, **sémantické gesto** (spolutvorba významu), nějaké **rozumění** (srv. **hermeneutika**) nebo otevírání horizontů (prostorů, nik) pro další rozvinutí rozumění (smyslu). Srv. **interpretace**.

dualita, duálnost Způsob, jímž se kombinují významuprázdné elementy jazyka na jedné úrovni (zvuky, písmena - tzv. druhá artikulace) do významuplných jednotek (slov) na jiné úrovni (první artikulace). Viz **vzhledové charakteristiky, dvojí artikulace**.

dynamická sémantika Bere v úvahu **anafory** a dynamiku změn **významů** v **diskurzu** iniciovanou postupným exponováním anafor během diskurzu. Anafory se mohou formalizovat např. prostřednictvím „záznamů“ postupně doplňovaných anaforických odkazů. „Záznam“ se zavádí pro každé individuum v rámci diskurzu (Heimová - sémantika změn záznamů). Podobně v DRT (discourse representation theory - teorie reprezentace diskurzu H. Kampa) se v průběhu diskurzu vyvíjí i jeho reprezentace prostřednictvím **individuů** a instancí relací mezi nimi. Význam věty tkví v přebudování struktury diskurzu. V DPL (dynamická predikátová logika Groenendijka a Stokhofa) jsou zavedeny „diskurzivní značky“ (anaforicky fungující termy). Dynamická sémantika modeluje sémantické změny, ke kterým během diskurzu dochází. Tím se také stává prvním krokem k modelování **vědomostí** a **znalostí** ve vyvíjejícím se celku (obsahu mysli - **faneronu**).

dvojí artikulace Dvě úrovně struktury jazyka. První artikulace připouští rozklad či členění do významových jednotek (např. slov, morfémů), druhá artikulace představuje další rozklad na jednotky, které významy nenesou (např. fonémy). Vedle lingvistiky se používá v některých oborových sémiotikách, např. v sémiotice filmu. Obecný princip vícenásobné **sémiotické** artikulace umožňuje spletné rekurzivní **kódování** a dekódování **významů** a **smyslů** prostřednictvím různých konvencí, **konotací**, **objektivací**, **sémiotizací** na jedné straně a skladby sémiotických znaků z komponentů nesémantických. Při **interpretaci** však nejenže dochází k dekódování odlišnému od kódování, ale i k jiným konfiguracím co se týče první a druhé artikulace. Veškeré abstrahovatelné entity se mohou stát významuplné (tedy i ty, které původně tvořily druhou artikulaci) a naopak, skladebné jednotky, do nichž autor vkládal význam či smysl, mohou být při interpretaci chápány jako druhá artikulace.

dvojí kontextualita v komunikativní situaci Rozumění různým danostem (**tokens**) podléhá dvojí kontextualitě. Jednak jde o **kontext** daný situací, textem, rámcem, **diskurzivním světem** (resp. světem diskurzivně chápaným) - tedy o kontext, který recipient přijímá v komunikativní situaci jako komplex daností (tokens), a jednak jde o kontext **prostředků rozumění**, skrze něž se snaží **porozumět**, a jež používá při interpretaci. Srv. **interpretans**, **hermeneutika**, **dvojí hermeneutika**, **znalost**.

dvojí hermeneutika, **rozumění** nějakému rozumění Zkoumáme-li spjatost jazyka s nějakou **životní formou** (srv. **řečová hra**), nalzáme se jako badatelé buď „uvnitř“ dané životní formy či způsobu (sdílíme ji a tím i veškeré jí konstituované významy) (srv. **komunikativní společenství**) nebo „vně“ (vytváříme si pro teoretické uchopení metarámec, v němž popisujeme sledované v jiném **diskurzivním žánru**, jiným slovníkem s jinými **významy**) (P. Winch). Stojíme-li „vně“, můžeme se pokusit za „viděným a slyšeným“, které k něčemu odkazuje (indexikálními výrazy) odhalit **hlubinnou strukturu** racionality dané životní formy či způsobu - tzv. „settings“ (myšlenkové a hodnotové vzory) (Garfinkel, etnometodologie). Badatel také může konstruovat „ideální standardy“ aktéra těmito idejemi ovládaného a popsat pak sledované odchylky (jde o aplikaci Weberových ideálních typů) (Cicourel). Lze také popsat viditelné účelové jednání („behaviorémy“, „emická“ složka) a pak je následně „převyprávět“ verifikovatelnými vědeckými termíny („etická“ složka) (Pike). Obecně přitom často dochází k průniku významových **rámců** (badatele a aktéra) a k neustálému „klouzání“

(slippage“) z jednoho rámce do druhého (např. badatel je nucen přejmout některé aktérové koncepty a výrazy, ale také aktant přejímá koncepty nebo jen výrazy (srv. **vyprázdnění významů**) badatelovy - dnes většinou prostřednictvím masmédií). Uvedeným mechanismem pak mj. dochází k „samonaplňování“ či „samozavrhování“ předpovědí, uplatňuje se **klam presumce**, je-li aktér nucen se vyjadřovat pouze v termínech badatele výrazy, jejichž významy s ním nesdílí apod. (Giddens).

ekvivokace Klam vyplývající z víceznačnosti slova („Stolice byla tvrdá“, „Stolice byla řídká“, „Stolice byla dřevěná“).

engram Trvalá paměťová stopa. *V myslí*: schopná vybavení, přitom se většinou předpokládá její fyzická konfigurace. **Kulturně**: **typové** konfigurace veškerých existujících konfigurací **tokenů**, tvořící souhrnně **sociokulturní informaci**. Srv. **znalost**.

entropie Charakteristika vystihující stav a vývoj **systému**, stupeň jeho neurčitosti, neuspořádanosti, vyjadřující tendenci přecházet od uspořádaného, ale nepravděpodobného stavu ke stavu neuspořádanému, ale pravděpodobnému. Srv. **negentropie, informace**.

eristika Umění disputace vedené tak, aby se účastník ocitl vždy v právu *per fas et nefas* (dovolenými i nedovolenými prostředky) (Aristotelés podle Schopenhauera). Empirická nauka, studující performativní diskurzivní strategie, které využívají **klamů**.

estetický objekt Při **percepci** může dojít k přeskoku do **reflexního modu**, vytvoření distance, při které rázem začneme na věc pohlížet jakoby z jiného úhlu a všimnout si jiných charakteristik a stránek. Věc se „zneprůhlední“ (pozbude transparence), její význam již není samozřejmý a my se ptáme po jejím **smyslu**. Případají-li přitom v úvahu estetické stránky, znamená to, že při tom vytváříme estetický objekt, jehož smysl je zakotven v estetických hodnotách. Jinými možnými pochody v reflexivním modu jsou tvorba **symbolického** objektu či tvorba **diskurzivního objektu**. Jejich smysl hledáme nikoliv (výhradně) na základě estetických hodnot, ale na základě hodnot jiných (mytologických, kulturně-historických, archetypálních - v případě tvorby symbolického objektu; diskurzivně determinovaných - v případě tvorby diskurzivního objektu).

eufonie (libozvučnost) Může být použita při uplatňování idejí **novověči** (srv. **klam**, **jazyková moc**). Například: „humanitární pomoc“ namísto „účastnit se války“.

evaluace Hodnocení jako pragmatická složka **významu**, např. vedle složky kognitivní.

explanace Vědecké (a také vědecky kodifikované) vysvětlení událostí, faktů, ale i zákonů, spočívající v podřazení toho, co je vysvětlováno, tj. **explananda**, tomu, pomocí čeho vysvětlujeme, tedy **explanans**. Podřazení má formu odkazu k obecným pravidelnostem (zákonitostem či zákonům obecnějšího charakteru) za předpokladu realizace výchozích podmínek. Explanace je opačným pochodem k **predikci**. Jako explanans může být použito zákonů deterministických nebo statistických. Pravidelnosti, jimiž se explanandum vysvětluje, mohou být kauzální, funkcionální, genetické, historické, příp. teleologické. Při **pragmatické** explanaci se berou v úvahu nejen logické a systémové vztahy, jako u předchozích typů, ale určitá typizace unikátní situace **interpreta**, kterého se explanace týká (srv. **interpretans**). Jiným pojmem je: **explikace**.

explikace Vědecký výklad, rozvinutí, zpřesňování. Zpřesňovaným výrazem je **explikandum**, zpřesňujícím výrazem je **explikát**. Jde o metodicky (vědecky) kodifikovanou **sémiozi ad infinitum** (za předem určených metodických podmínek, které vymezují, co může být považováno za explikát a co za explikandum). Explikaci lze obecně chápat jako zpřístupňování racionální kritice (Brandom). Jiným pojmem je: **explanace**.

extenze jazykového výrazu V **extenzionalismu**: Třída entit, o kterých lze výraz správně užít (srv. též **denotát**). V **intenzionální logice**: takové objekty, které jsou nezávislé na možném světě, tj. jsou neempirické (na rozdíl od empirických objektů, závislých na možném světě a čase, tj. **intenzích**.) V **TIL** se kromě extenze a **intenze jazykového výrazu**, jako dvou možných různých objektů, vyskytuje i extenze a intenze **pojmu**, konstruovaná jako obdoba tradičního rozsahu (extenze) a obsahu (intenze) pojmu.

extenzionalismus, extenzionalita, extenzionální logika, extenzionální logická sémantika Bere v úvahu jediný možný (skutečný) svět a abstrahuje také od proměn v čase. Extenzionalistická aplikace klasické logiky na vědecké jazyky je spjata s idejemi novopozitivismu (logického empirizmu), ideálem **normativního umělého** (očištěného,

jednotného) **jazyka** vědy a ideálem univerzální (jednotné) vědy, na něm vystavěné (Vídeňský kroužek). Teprve **intenzionalismus** odhalil přílišnou „hrubost“ extenzionálního pojetí pro aplikaci na **přirozený jazyk**, a také to, že **objekty (denotáty) výrazů** jsou zde neempirické (abstraktní) povahy.

externalistická a internalistická konstrukce propozice V případě *internalistické konstrukce propozice* lze propoziční obsah mentálních stavů subjektu či propoziční obsah vyjádřený jeho **promlouvu** identifikovat interně, výlučně v mysli tohoto subjektu. V případě *externalistické konstrukce* propozice jsou **referenty** propozice zahrnuty v tzv. singulárních propozicích prostřednictvím singulárních termínů dané promluvy, jež označují individua, např. vlastní jména, indexické výrazy a identifikační **deskripce** (označující v daném čase nejvýš jednu entitu, např. „hlavní město České republiky“) (Strawson).

fakt Svět není souhrnem věcí, ale faktů. Fakty nejsou entitami, jež pojmenováváme **jmény**, ale entitami, které tvrdíme či popisujeme výroky. Myšlenka je logickým obrazem faktu (Wittgenstein). Fakt je to, co (jakožto pravditel) činí **propozici** (pravděnce) pravdivou (Kolář). Pravda je vztahem mezi pravdivou propozicí a faktem, který ji pravdivou činí.

faneron Podle *Peirce*: souhrn všeho, co se nějakým způsobem nebo v nějakém smyslu nachází v mysli, bez ohledu na to, zda to odpovídá nějaké reálné věci, či nikoliv. Má povahu neustále se proměňujícího komplexu **znaků** jazykově nebo jazyku podobně organizovaných (**sémioze ad infinitum**). Před mysl předstupují „prvosti“ (věci „tak jak jsou“), „druhosti“ (bipolární vztahy, např.fakta) a „třetosti“ (tripolární vztahy, zákonitosti). Ve faneronu se projeví jako explicitní, resp. explikované **znalosti**, tj. **vědomosti** (viz **figurace, sémiotizace**): „třetosti“ - explicitní, resp. explikované zákony, „druhosti“ - explicitní, resp. explikovaná fakta, „prvosti“ - explicitní, resp. explikované kvality, qualie, univerzálie; neexplikované znalosti (implicitní, tacitní): „prvosti“ - dojmy kvalit jako výsledky čítí, „druhosti“ - zážitky, zkušenosti, jako výsledky percepce (např. za jakých okolností jsme pocítovali bolest, mrazení, „nepříjemno“ apod.) a „třetosti“ - um, jako výsledky podvědomého kvaziracionálního zpracování (např. jak udržet balanc). Zatímco vědomosti jako explikované **subsistují** v rozvinutých znakových podobách (většinou složených ze symbolů a ikonů), implicitní (tacitní) znalosti pouze jako indexy, ev. na jejich základě utvořené ikony. Přejít v

řadě index-ikon-symbol a zároveň v řadě „prvost“ - „druhost“ - „třetost“ je také přechodem od implicitních znalostí v explicitní vědomosti.

figurace V **percepci** „toku dění“ subjektem (jehož základem je aktivita subjektu, jeho agování, konání, jednání, chování v interakci s prostředím) jde o vyčleňování figur oproti pozadí (termíny z Gestalt-psychologie). Tyto figury jsou **sémiotizovány** (jsou jim prisuzovány významy), klasifikovány (přiřazovány pojmům, jejichž **denotáty** jsou třídy), chápány jako **objektivace** (**indexicky** k něčemu odkazují), jako **znaky** či **symboly**.

filosofie a filosofové dialogu Dialog je místem ustavování společného světa. Svět jako zkušenost patří k základnímu vztahu Já-Ono. Oproti tomu Já-Ty ustavuje svět vztahu (Buber). Od Já, jako jsoucnosti jsoucího se liší Já „tváří v tvář s druhým“. Zde navozuje Já původní socialitu a časovost (Lévinas). Co se neuskuteční v komunikaci, ještě „není“ (Jaspers). Dialog je mechanismem onoho „být s někým“. Je cílem i nástrojem humanizace. Nejvyšší formou dialogu je vnitřní dialog se světem „beze mne“, tedy se smrtí. Umožňuje nám žít „z hlediska věčnosti“ („sub speciae aeternitatis“)(Machovec).

fonetika a fonologie Fonetika zkoumá zvukovou stránku jazyka, fonologie zkoumá systém a funkce zvukových prostředků jazyka. Tento rozdíl v zaměřenosti na nesystémovou (empirickou) a systémovou stránku se stal vzorem pro konstituování obecného pojmu **jazykového systému (langue)** na rozdíl od **mluvy (parole)**, což se opět stalo výchozím bodem pro konstituování zobecněného pojmu jazykového systému v **sémiologii** a pojmu **(hlubinná, invariantní) struktura ve strukturalismu**.

fregeovský smysl (Sinn) Způsob prezentace **referentu**, kdy pojmová určení identifikují referent jako přesně jeden objekt, objekt nám daný v určitém ohledu či aspektu (např. Večernice = nejjasnější večerní hvězda). Fregeovský smysl vlastních jmen lze explicitně určit pomocí identifikačních deskripcí. (Srv. **externalistická a internalistická konstrukce propozice, fregeovský význam**.) Někdy je méně vhodně „překládán“ fregeovský smysl jako „význam“ a fregeovský význam jako „denotát“ (Tondl). **TIL** je založena na explikaci fregeovského smyslu prostřednictvím pojmu **konstrukce**.

fregeovský význam (Bedeutung) Způsob prezentace **referentu** jako „vnějšího“ objektivního (intersubjektivního) reálného či abstraktního objektu - předmětu (planeta Venuše), označeného jazykovým výrazem a tomuto výrazu odpovídající (např. Večernice, Jitřenka, Venuše mají tentýž fregeovský význam, ale různý fregeovský smysl). Srv. dále **objekt jako denotát, denotát, designát, význam výrazu, význam znaku.**

funkce znaku a funkce jazyka Znak funguje ve vztahu k mluvčímu jako jeho vyjádření, výraz či symptom. Tím je dána expresivní funkce jazyka. Vzhledem ke skutečnosti má znak funkci zobrazení, symbolu. Tím je dána zobrazovací či sdělovací funkce jazyka. Vzhledem k posluchači funguje znak jako výzva, signál, a zakládá tak konativní funkci jazyka (Bühler).

general semantics (obecná sémantika) Hnutí a dnes již víceméně asimilovaný proud filosofie jazyka (30. až 60. léta 20. st., Korzybski, Chase, Hayakawa, Rapoport, Somerville), považující jazyk za rozhodujícího organizátora světa **totálních odezev** (zobecnělých významů), v němž žijeme (srv. **jazyková moc, klam**). Proti „tyranii slov“ propagovali ideu jazykových analýz, které jsou podle nich s to vyřešit např. i vážné mezinárodní problémy a konflikty (včetně válek). Jazyk lze zpřesnit zavedením pojmů se spojovníkem: „hmota-vědomí“, „tělo-duše“, „subjekt-objekt“, pro lepší rozlišení netotožných věcí-událostí lze zavést indexy, např. kočka-ráno¹, kočka-ráno² (v dalším časovém okamžiku) apod. Srv. **strukturální diferenciál, princip neúplnosti, princip netotožnosti, princip sebeodrážení, hypotézy Sapira a Whorfa, normativní teorie komunikace, jazyk normativní.**

gramatika Mluvnice, část jazykového systému obsahující formálně-funkční jednotky a obecná pravidla užití.

gramatika univerzální Má platit pro všechny jazyky a zároveň vyjadřovat i vztah jazyka ke skutečnosti. **Racionální gramatika z Port-Royal:** Jazyk je odrazem myšlení, jež je společné všem lidem díky společným gramatickým pravidlům všech jazyků. Racionální gramatika tak tvoří normativní osu správného, racionálního myšlení. **Husserlova „čistá logická gramatika“:** Nauka o možných formách myšlení, o intersubjektivních formách významů jako jednot, jimiž je dána opakovatelnost intence. Má zde být zachycena podstata (eidos) jazyka, jako prostředku komunikace, to, co umožňuje převoditelnost významů z jazyka do jazyka. (Srv. osobité pojetí významu u Husserla - **význam intencionální**) **Blackova**

univerzální filosofická gramatika: Pokus o vyvození filosofických (ontologických) důsledků jazyků (srv. **ontologický závazek**) jako společného invariantu všem gramatikám přirozených jazyků. Došel však k závěru, že jak sponu „je“ mezi subjektem a predikátem, tak samo rozlišení subjektu a predikátu, je třeba chápat jako neinvariantní. Jako invariantní lze označit pouze společnou logickou strukturu **inference** (vyplývání). **Generativní gramatika Chomského:** Geneticky „naprogramovaná“ schopnost naučit se jazyk, obsahuje vrozené principy (**struktury, kompetence**), společné všem jazykům a nutnosti stanovit jejich konkrétní podobu pro každý jazyk (tj. parametry, performance). Má tedy podobu **gramatiky** generativní.

hermeneutika Nauka, jejímž hlavním tématem je **rozumění**. Filosofická hermeneutika tematizuje rozumění jako výkon či způsob bytí (Heidegger), výkon dialogu, jimž jsme (Gadamer). Jde o rozumění: 1) situaci, v níž jsme, 2) předmětu rozumění (jeho významům a smyslům) - výklad textu (původně Písma Svatého), historie, kultury (zejména jiné kultury), světa (jako Textu), 3) vlastnímu výkonu bytí a skrze tento výkon - předvedení, tvorbě a 4) souhrnně - vlastní situovanosti a všem jejím rysům a charakteristikám. Rozumíme zapojováním **prostředků rozumění**, které jsou neustále obohacovány o výsledky této hermeneutické **interpretace**. Srv. **dvojí hermeneutika, hermeneutický kruh, hermeneutický obrat**.

hermeneutický kruh **Rozumění** je charakteristika časovosti našeho bytí. Od předrozumění přecházíme k rozumění apofantickému (výpovědnímu), jež opět tvoří předrozumění pro další „kola“ rozumění. Jednotlivé „kolo“ má v nečasové (synchronní) rovině podobu tautologie či logického sporu: „Abychom znali toto, musíme znát tamto, avšak abychom znali tamto, musíme znát toto“. Jednotlivé „strany“ kruhu (polarity) mohou být analyzovány např. jako: konkrétní a obecné, část a celek, subjekt a objekt a pod. Samo rozumění však spočívá v nedvojné jednotě časovosti bytí (pobytu). Hermeneutický kruh lze také explikovat a využít jako metodu. Snaha o podržení určité fáze rozumění jako rozumění konečného, doprovázená petrifikací (normativním zakonzervováním) výkladu (**interpretace**) vede ke kodifikaci či kanonizaci **hermeneutického obratu**. Srv. též **dvojí hermeneutika**.

hermeneutický obrat či zvrát Petrifikovaná (normativně zakonzervovaná) část **hermeneutického kruhu**, sloužící jako vodítko, metoda, dogma výkladu a rozumění. Např.

textu Písma Svatého má být rozuměno skrze vůli Boží, avšak vůli Boží rozumíme skrze tento text. Skrze přítomné (text, jednotlivost, individuální) tedy rozumíme nepřítomnému (významu, úmyslu, smyslu, obecnému) a pak skrze toto pochopené nepřítomné rozumíme přítomnému - avšak nyní již každému jednotlivému.

hodnota (strukturální) Úhrn všech rozdílů (**diferencí**) a vztahů jazykové jednotky (či výrazu) vůči jiným (včetně **významu**) v daném **jazykovém systému** či **strukturuře**, a to jak **hlubinné (invariantní, systémové)**, tak **zjevné (variantní, povrchové)** (Saussure).

holismus Teorie postulující jako výchozí bod **analýzy** celek, jenž má jiné (celostní) vlastnosti, než souhrn vlastností svých složek. Holistický celek je nekompozitní. Ve filosofii jazyka se vedou spory, od kterého celku odvozovat ten který **význam**, resp. jakým způsobem spolu souvisejí významy příslušející různým hierarchickým úrovním. **Quinův holismus**: O pravdivosti má smysl mluvit pouze v souvislosti s celými teoriemi, neboť odmítnutí kteréhokoliv jednotlivého výroku lze kompenzovat úpravami teorie. Verifikovat či falzifikovat lze pouze teorii jako celek, nikoliv její části. Ověřujeme-li samostatnou hypotézu, ověřujeme spolu s ní vždy i celou teorii.

hyperintenzionální sémantika Bere v úvahu a modeluje strukturovanost významu ve vztahu ke strukturovanosti výrazu. Srv. **intenzionální izomorfismus** (Carnap). Modeluje význam (intenzi) nikoliv jako funkci (extenzionálně), ale jako strukturu vyjádřenou množinou, která je zápisem hlubinných strukturálních vztahů (D. Lewis) (Srv. **strukturalismus**). Mezi hyperintenzionální sémantiky je řazena i pozdější varianta **TIL - transparentní intenzionální logiky** (Tichý) a **situační sémantika** (Barwis, Perry), která přechází do sémantiky dynamické. Přechodem k **dynamické sémantice** je také **sémantika teorie her** (Hintikka).

hypertext V **informatice**: informativní počítačový text, jehož lineární povaha je doplněna propojením na snadno přístupné množství dalších souvisejících informací. Tvoří složitou síť a často má multimediální povahu. Ve **filosofii diskurzivity**: V každém **textu** jsou přítomny **intertextové** struktury. Každý text je však součástí univerzálního Textu („Není nic mimo Text“ - Derrida), zahrnujícího veškeré výsledky dosavadních promluv (dané kultury). Intertextové struktury (odkazy) v takto pojatém Textu jsou hypertextem. Znamená to, že v

kterémkoliv konkrétním textu nacházíme prostřednictvím interpretace nesčetné množství významových odkazů na nejrůznější jiné kontexty, ve kterých byly dané pojmy (výrazy) v dané kultuře již použity. Všechny tyto kontexty přímo či spíše nepřímo formovaly významy analyzovaného (reflektovaného) textu a je věcí **interpretace** v dané konkrétní situaci, které z nich využijeme k vytváření **diskurzivního objektu**, tj. při hledání **smyslu** analyzované (interpretované) promluvy (resp. textu) (Kristeva).

hypotézy Sapira a Whorfa Mateřský jazyk je společenský výtvar, odrážející realitu specifickým způsobem. Jsme v něm (jako v systému) od mala vychováváni, myslíme v něm, ovlivňuje náš způsob chápání světa. Lidé jsou vychováváni v různých takových systémech, proto různě vnímají a poznávají svět (Sapir). Svět je poznatelný jen prostřednictvím nějakého jazyka, lidé proto žijí v různých světech, které si prostřednictvím jazyka spoluvytvářejí. Jsme „zajatci“ světů (mikrokosmů) svých jazyků. (Whorf). Srv. **jazykový relativismus**.

idiolekt Souhrn **syntaktických** a **sémantických** pravidel, vymezujících jazykový repertoár individua. Výběr z (národního) jazyka, směs rysů lokálních, sociálních s ev. novotvorbou. Srv. **sociolekt**.

idol muzea Chápání **jazyka** jako přidělujícího „popisky“ (nálepky) exponátům; ustavení jednoznačné korespondence mezi **výrazem** a **významem**.

ikon **Znak** založený na vztahu podobnosti své formy (kvality) a **denotátu (objektu)** (idea rozlišení tohoto typu znaku a jeho název pochází od Peirce).

ilokuce (ilokuční akt) Ta stránka **mluvního aktu**, která zahrnuje děláni něčeho, nejen mluvení o něčem, např. provedení zavazujícího aktu v komunikaci, např. slibu, přiznání, vyzvání (Austin). Srv. **výpovědní síla**.

index Znak založený na nějakém způsobu ukazování či příčinné souvislosti (skutečné ovlivnění) mezi formou a **denotátem** (idea rozlišení tohoto typu znaku a jeho název pochází od Peirce).

individuová konstanta viz též **jméno (individuové)** V logice (a logické syntaxi) druh jazykového **výrazu** s pevně přiřazeným **významem**. Jméno individua (**deskripce**, nebo vlastní jméno), které označuje **individuum**. Jinými konstantami jsou: třídivé (obecná jména - vyjadřují vlastnosti a označují třídy individuí), relační (vyjadřují vztahy a označují třídy uspořádaných n-tic individuí), funkční, výroky (vyjadřují fakta, myšlenky, soudy a označují pravdivostní hodnoty), spojky, kvantifikátory aj.

individuová proměnná V logice (a logické syntaxi) symbolický reprezentant individuí. Při interpretaci jí lze přiřadit libovolný objekt z oboru hodnot. Obor hodnot je typovou **interpretací** proměnné, konkrétní **význam** je určen valuací, tj. ohodnocením proměnné prostřednictvím funkce, přiřazující každé volné proměnné dané formule (množiny formulí), objekt z oboru **interpretace** jako hodnotu. Poté tuto proměnnou chápeme jako **jméno** individua (přiřazeného objektu).

individuum Objekt, odlišitelný od jiných objektů, který je v daném **kontextu** považován za dále nedělitelný. Pro konstrukci **modelu** jazyka (resp. **interpretaci**) je volen neprázdný obor individuí. K reprezentaci individuí slouží **individuové konstanty** (resp. **individuová jména**) či **individuové proměnné** jako prvky uvažovaného jazyka.

inference Vyvozování. Vědomé a kontrolované přijetí víry jako důsledku jiných znalostí. **Explicitní** inference zahrnuje např. deduktivní, induktivní či abduktivní inferenci. U **deduktivní** inference se závěry vyvozují z premis s logickou nutností na základě logického vyplývání. U **induktivní** inference se postupuje od individuálních případů k obecným závěrům s určitou pravděpodobností. **Abduktivní** inference vyvozuje z premis závěr, který nevyplývá s logickou nutností, ale jako případ (hypotéza), který lze ověřit. Při komunikativním (jazykovém) chování však užíváme spontánně inferenci **implicitní**, založenou na převzatých figurách, návycích, vrozených figurách či intuicích, předchozích úvahách apod. Uplatňuje se zejména jistá forma **abdukce**, tj. tvoření hypotéz o souvislosti zákonů či zákonitostí a indicií, které nasvědčují tomu, že jde o případy těchto zákonitostí.

informace V dvojím ohledu potenciální univerzálie (**struktura**): 1) schopná aktu in-formace (vtištění do látky, resp. přetištění ze systému do systému); 2) subjekt je schopný ji transformovat, tj. **interpretovat** ji jako **znak**, tzn. identifikovat z hlediska **významů**,

proměňovat ji ve **vědění** a **znalost** a jako interpretovanou (proměněnou) ji znovu vyjadřovat (srv. **interpretans**). V systémech, kde nelze mluvit o „interpretaci subjektem“, se zpravidla v obdobném smyslu hovoří o emergenci nové informace v systému na základě předchozí informace, přičemž namísto významů lze obecněji uvažovat o **responzi** (srv. též **totální odezva**) systému, namísto **interpretace** pak o transformaci výchozí struktury (informace) ve strukturu (informaci) jinou (srv. **sémioze ad infinitum**). V **komunikativní situaci** vysílá mluvčí **sdělení**, obsahující **zvěcnělou informaci**, realizovanou v **médiu**. Je určena **recipientovi** jako „výzva k spolubytí“. Recipient je informován, tzn. že na základě percepce (**percipient**) a interpretace ji transformuje ve znalost a dává jí nové vyjádření v novém **výrazu**. Spjatost informace s významovou interpretací (**rekonstrukce významu**) umožňuje její sémiotické uchopení, tzn. že informace je **znak**, ev. „protoznak“ (např. **objektivace**). Lze proto vysledovat její **syntaktické, sémantické a pragmatické aspekty (informace syntaktická, sémantická, pragmatická)**. Viz též **metainformace, informace psychofyziologická, strukturně-sémantická, zvěcnělá**.

informace pragmatická (pragmatický aspekt informace) To, co je rozpoznáno, čemu je rozuměno, a co je „prakticky“ v životě, (původně „pro přežití“) využito či využito být může.: „Informace je název pro obsah toho, co se vymění s vnějším světem, když se mu přizpůsobujeme a působíme na něj svým přizpůsobováním“ (N. Wiener). Jde o jeden z aspektů **informace** vedle **informace (aspektu) syntaktické a sémantické**.

informace psychofyziologická, psychofyziologický ontologický pohled na informaci „Psychofyziologická“ rovina popisu se opírá o popis kognitivních věd. Bere v úvahu „filtr“, který nás chrání před zahlcením informacemi, uvažuje o jejich vědomých či nevědomých „registracích“, zabývá se procesy „redukce“ a „selekce“ podnětů a úvahami o mechanismech „převodu“ podnětů („vnějších“ i „vnitřních“) do „poznatků“ a „zkušeností“. Podle tohoto pojetí nejsme informováni my lidé (jako subjekty), ale my jako „hmota“, která „člověku čas od času dovolí, aby se jí podíval pod sukně“ (Růžička).

informace sémantická (sémantický aspekt informace) Vyjadřuje **sémantický obsah** závislý na uspořádanosti, jež má **význam** z hlediska mluvčího, nebo může mít a má význam z hlediska recipienta. „Informace je význam, který člověk přisuzuje datům. (ČSN 36 9001),

Informace „je každý znakový projev, který má smysl pro komunikátora i příjemce.“ (Lamser)
Jde o jeden z aspektů **informace** vedle **informace (aspektu) syntaktické a pragmatické**.

informace strukturně-sémantická, systém strukturně sémantických informací, evolučně - ontologický aspekt informace. Jako „strukturní informací“ označujeme ten aspekt, kdy poukážeme na strukturu realizovanou v hmotně energetických nosičích, včetně symbolických (**tokens**). Jako „**sémantickou informací**“ označujeme aspekt informačního „stlačení“ jedné struktury (explikátní) v jinou, resp. možnost této implikátní struktury být rozvinuta (explikována). Do systému strukturně sémantických informací můžeme např. zahrnout: **genetickou informací** (sémantická informace, která je jako strukturní explikována do podoby těla, dispozic a realizací jedince), **epigenetickou informací** (vše, co též podmiňuje explikaci do podoby těla, dispozic a realizací jedinců, a přitom přesahuje informaci genetickou, např. CNS), **kulturní informací** (sémantická informace o explikátech genetických a epigenetických informací, o jejich tělech, dispozicích, a **realizacích**, včetně a zejména v sociálně - kulturních systémech), **epikulturní informací** (přesahující předchozí kulturní informaci tím, že člověk jako sociální individuum, umí všechny „přijímané“ i „vytvářené“ „implikátní“ informace dále „explikovat“. Tato explikace je nejen teoretická, ale především praktická, tzn. že člověk, resp. daná kultura vytváří nové explikátní struktury, artefakty, - např. instituce, sociální uspořádání apod.). Kulturní a epikulturní informace v implikátní i explikátní formě bývá souhrnně nazývána jako **informace socio-kulturní**.

informace syntaktická (syntaktický aspekt informace) Představuje naplnění nenasyčených syntaktických (gramatických) forem. V kybernetice jde o kvantitativní míru **informace** (jednotkou je „bit“), chápanou jako „odstraněná neurčitost“ (neuspořádanost). Informace je dána jako míra určitosti (jistoty, rozlišenosti, uspořádanosti) přenesené zprávy, jež je srovnávána buď s neurčitostí danou u příjemce před přijetím zprávy, nebo s určitostí danou u zdroje před přenosem zprávy (Shannon). „Informace je způsob a míra uspořádanosti daného jevu (předmětu, zdroje informace) rozpoznatelná v daném okamžiku příjemcem.“ (Linhart). Jde o jeden z aspektů informace vedle **informace (aspektu) sémantické a pragmatické**.

informace zvěcnělá Pojetí, při kterém je informací jakýkoliv typ znalosti, jenž může podléhat výměně, nezávisle na formě použité k reprezentaci, avšak v nějaké formě

realizovaný (zvěcnělý). Formami reprezentace jsou data. Zvěcnění vede k oddělení od původních kontextů, a nahrazení jinými, rovněž zvěcnělými.

intence Mluvčím zamýšlený záměr, v jazykovém chování zamýšlený **interpretans** recipienta, v **promluvě** zamýšlený **význam**.

intencionalita inherentní Lidské myšlení a lidský **jazyk** jsou charakterizovány schopností být o něčem, která je neredukovatelná na fyzikalistické vysvětlení (Quine, Searle). Znamená to také žít ve světě **významů**, vyjadřovat významy prostřednictvím **výrazů** a výrazy zpětně identifikovat s jejich významy. Srv. **rekonstrukce významů**, **interpretans**.

intencionální kauzalita Mentální stav, reprezentující svět takový, jaký je, jaký bychom ho rádi měli a jaký by v našich obavách mohl být. Intencionální kauzalita nejen reprezentuje, ale také způsobuje následek, který reprezentuje. Podobně, jakmile je jednou explicitně v jazyce formulován nějaký systém původně implicitních pravidel ovlivňujících naše jednání, pak tyto explicitní principy naše jednání spolukonstituují (Searle) (srv. „klouzání“ při **dvoji hermeneutice**).

intenze jazykového výrazu Úhrn sémantických rysů, které podmiňují správné užití výrazu. Podmínka, kterou musí objekt příslušného typu splnit, aby výraz o něm referoval. V **intenzionálních logikách** má charakter funkce, která momentálním stavům daného světa přiřazuje příslušné („empirické“) **objekty**. Např. empirické věty označují intenze zvané **propozice**, obecné výrazy označují vlastnosti, **individuové deskripce** označují individuové role. Po odhalení přílišné „hrubosti“ extenzionálního pojetí, užívaného pro vědecké (normativní, umělé) jazyky se při aplikaci na **přirozený jazyk** ukázal výstižnějším přístup **intenzionalistický**. Srv. **TIL**, **hyperintenzionální sémantika**.

intenzionalismus, intenzionalita, intenzionální logická sémantika Přístup logické sémantiky k modelování **přirozeného jazyka** (na rozdíl od **extenzionalismu**, který se ukázal být vůči přirozenému jazyku příliš „hrubým“ nástrojem). Bere v úvahu **fregeovský smysl** výrazu a tzv. „empirické objekty“, tj. objekty s ohledem na možný svět a čas.

intenzionální izomorfismus Synonymie dvou výrazů není explikována jako stejnost intenzí těchto výrazů, ale jako stejnost intenzí všech odpovídajících si slov těchto výrazů (Carnap). Je základem **hyperintenzionální sémantiky** (v intenzionální sémantice mají stejný význam - intenzi synonymní výrazy jako celky, které jsou v možných světech pravdivé).

interpret Ten, pro něhož je něco znakem/symbolem. Uživatel jazyka, který interpretuje **znak, výraz, promluvu, text** tak, že rekonstruuje jejich **významy**, a **reflexivní objekty** (**estetické, diskurzivní, symbolické**) tak, že hledá a vyjadřuje jejich **smysl/y**.

interpretace Přiřazení významů znaku, výrazu, promluvě, textu, nebo přiřazování smyslu/ů reflexivnímu objektu (estetickému, diskurzivnímu, symbolickému). Srv. **interpretans**. V jiném významu v logice viz **model**.

interpretans Takový účinek na **interpreta**, na jehož základě se příslušná entita pro něj stává znakem. Jednota **sémantických a pragmatických významů**, skutečně realizovaná interpretem. (Srv. **responze, totální odezva (responze)**). **Dispozice** interpreta reagovat (Peirce). **Bezprostřední interpretans** - to, co je reprezentované, vyznačené samotným znakem (např. na kalendáři s dívkami: „hezká holka“ - a to i tehdy, kdy se mi nemusí líbit). **Dynamické interpretans** - účinek skutečně vyvolaný znakem v mysli (např. „skutečně hezká holka“, „to není můj typ“, ale i: „teď jsem si zrovna vzpomněl na jednu příhodu...“) (Srv. též **objekt**). **Úplné interpretans** - účinek, který by byl v mysli znakem vyvolán za dostatečně dlouhého utváření myšlenky (zahrnuje veškeré účinky a asociace a výběr těch, které jsou z hlediska „zákona“, tj. z hlediska vědeckého, signifikantní). **Interpretace** probíhá od **representamina**, přes jeho vztah k **bezprostřednímu objektu**, k modifikaci bezprostředního objektu (vlastní interpretaci), vyjádření této modifikace v novém znaku (vzniká nové representamen) (viz **sémioze ad infinitum**), a současné zpětné identifikaci nového representamina s modifikovaným bezprostředním objektem jako dynamickým interpretantem. Srv. též **vyprázdnění významu**.

intertextovost Výraz pro souhrn významových vazeb, **anafor**, zřejmých či méně zřejmých (hlubinných), zamýšlených či podvědomých vazeb a vztahů uvnitř (jednoho) textu. Vazby uvedeného druhu k jiným **textům** jsou intratextové či **hypertextové**. Základem intertextovosti (ale i intratextovosti) je strukturálně chápaná subjektivita autora **promluvy** (textu).

Vyčleněním těchto strukturálních vazeb jako „objektivních“, došel krajní **strukturalismus** k představě „smrti subjektu“ a „smrti autora“ (tj. jejich nepotřebnosti pro strukturální vysvětlení).

jazyk V *teorii komunikace*: základní systémový a konvenční prostředek uspořádání **informace** ve **sdělení**, používaný v **komunikativní situaci** (takto se blíží pojmu kód, kterého v tomto smyslu používá Flusser). Ve *filosofii jazyka*: znaková dorozumivací soustava, prostředek strukturace zkušenosti, formulace myšlenek a vyjádření **významů** ve **výrazech**. Srv. **jazykový systém, řeč, mluva, kód**.

jazyk gest Posunčina, systém a způsob komunikace, o kterém se má za to, že předchází ontogeneticky i fylogeneticky **jazyku** mluvenému a psanému. Jako takový má samostatnou systémovou podobu (**jazykový systém**). Gesta a mimika, doprovázející mluvu jsou většinou (s výjimkou umělých jazyků) chápána jako víceméně nesamostatné „okolí“ jazykového systému (mluvené a psané) **mluvy**. Srv. **paralingvistika**.

jazyk normativní umělý: *a) jazyk vědecký* - sestává z fragmentu **jazyka přirozeného** a speciální terminologie, specifické pro daný obor, doplněné pravidly jejího používání. **Význam** každého **výrazu** (a to jak nového termínu, tak i termínu převzatého z přirozeného jazyka) je kodifikován. Kodifikované přiřazení významů výrazům se pak zpětně promítá i do přirozeného jazyka jako určitá **norma**, která však bývá dodržována jen zčásti, zčásti naopak je porušována a původně vědecké (kodifikované) termíny se opět stávají termíny vágními. Srv. **sémioze ad infinitum**. *b) jazyk formalizovaný* - interpretovaný kalkul (tj. systém znaků a pravidel pro operace s nimi, daný souborem primitivních symbolů - abecedou, formačními pravidly - **gramatikou**, souborem axiomů, a **transformačními pravidly**). K formálně vytvořenému kalkulu připojujeme při jeho interpretaci (srv. **model, realizace**) **sémantická pravidla**. Formalizovaný jazyk představuje aparát odvozování a důkazů ve formalizovaných vědeckých oborech. Každý normativní umělý jazyk (ať vědecký neformalizovaný či formalizovaný) je vždy „projektem“, který má být naplněn ontickou realizací. Každý jazyk je takovým „projektem“ minimálně v tom smyslu, že jím vytvářené **ontologické závazky** jsou přítomny jako intenční ontotvorný pól ve všech faktických promluvách. Zatímco při používání přirozeného jazyka se tak děje neuvědomovaně, při použití normativního umělého jazyka jde o vědomé normativní působení (srv. **logická syntax a sémantika jazyka**).

jazyk objektový Jazyk jako předmět popisu prostřednictvím **metajazyka**.

jazyková moc Schopnost jazyka být používán jako málo zjevný mocenský prostředek, např. ve prospěch vládnoucí ideologie. Srv. **nominalizace, klam**.

jazykové chování Užívání jazyka zejména ke komunikaci, chápáné jako druh chování a jednání. Srv. **mluvní akt**.

jazykové výtvoř, artefakty Různými způsoby organizované ideje a pojmy, většinou ve formě jazykových výrazů a jejich významů, systémů těchto výrazů (viz **jazykový systém, langue**) a **promluv (parole)** tyto systémy realizujících. Zahrnují a odkazují k různým vědomě vytvořeným konceptům, koncepcím, **diskurzům** a **textům**. V **komunikativní situaci** slouží jako **prostředky rozumění** a) celé takové systémy (langue): **1. v „jazykově systémové rovině“** se tak vedle **přirozeného jazyka** mohou uplatnit různé **jazyky umělé**, logické, matematické, formální, kybernetické, informatické a další jazykové výtvoř **normativní** povahy, **2. v „rovině promluv a mluvních aktů“** se uplatní „umělé“ výtvoř jazykového chování (např. bonton, „protokol“, rituální chování), **3. v rovině „širší než verbální komunikace“** např. různé umělecké výtvoř (pantomima, divadlo, film, výtvarná díla, ale i literatura, která může různé obrazy, pohyby a děje líčit), **4. v rovině „sémiologické“** další nové výtvoř kulturní a společenské (např. móda) a **5. v rovině „theatrum mundi - divadla svět“** různé výtvoř světa (jsme-li schopni a ochotni o nich takto uvažovat, např. „nové čtení“ světa umožňuje akceptování a osvojení si vidění C. Castanedy, A. Naesse, ale také třeba J. Patočky z jeho „Kacířských esejů“.) b) jako prostředky rozumění slouží dále různé obsahy jednotlivých promluv (parole): pojmy, výrazy, koncepty, koncepce, **diskurzy** a **texty**.

jazykový relativismus Různé **jazyky** představují různé pohledy na svět, specifické „obrazy světa“ (**Humboldt**). Úkolem jazyka je tvarování, „ražba“ do bytí (zvýznamňování). Pouze prostřednictvím těchto obrazů spatřujeme a vlastníme „skutečnost“ (**Cassirer**). Jazyk nám předepisuje, co a jak máme myslet, avšak jazyku neodpovídá nic ze skutečnosti. Nemůže proto být nástrojem poznání, ale jen předmětem „hry používání“ (**strategické diskurzy**, básnictví), prostředkem **klamu** a sebeklamu (nutnost očisty - viz **normativní jazyk**) nebo mystiky (**Mauthner**). „Svět“ je specifickou jazykovou variantou, která se liší od „jiných

světů“ jiných jazyků. Světy (mikrokosmy) se liší chápáním, interpretací a kategorizací, jež jsou založeny na konvencích a tradicích příslušejících dané komunitě (viz **hypotézy Sapira a Whorfa**). Jazyk je názorem na svět. Síla a moc jazyka vytváří duchovní jazykový svět. Nejen slova, ale i hlásky mají své obsahy, specifické podle národní pospolitosti, mají „sběrnou“ i „vyzařující“ sílu. Jsou svéprávnými duchovními silami. Zahrnují veškeré kulturní a civilizační faktory jazykového společenství. Souhrn poznatelného leží mezi všemi jazyky jako „pole“, jež se nabízí zpracování lidskému duchu. Lidské skupiny vyzvedají z tohoto pole prostřednictvím sítě jazykových pojmů z anonymity to, co je pro ně významné (**Weisgerber**). Kultura každého společenství je určena specifickou racionalitou, fixovanou v jazyce, zakládající vlastní **rozumění** světu (**etnocentrismus, Garfinkel**). Evropská kultura je určena specifickou racionalitou, vázanou na Logos. Je „logocentrická“ (**Derrida**). Skutečnost je výsledkem **komunikace**. Je vratkou, neustále vyspravovávanou **konstrukcí**. Existuje bezpočet takových skutečností. Fixace různých skutečností v pojmech vede k jazykovým konfúzím. Ty vyvolávají pátrání po řádu. Člověk přijímá snadno **klamavá** vysvětlení. Nerad mění svůj celkový pohled na skutečnost, proto neustále retušuje. Jakákoliv uspořádanost, ale i chaos jsou povahy sémanticko-interpuktivní, nikoliv objektivní. **Sémantická** interpunkce („čtení světa“) podléhá vzájemnému ovlivňování (interdependenci) a kalkulaci **sociální apercepce** (konstruktivismus, **Watzlawick**). Možnost myšlení je podmíněna schopností jazykového vyjádření (**Benveniste**). Poznávání světa je nekonečným popisem, který se uskutečňuje v rozhovorech (**diskusích**), v nichž se neustále střetává použití různých slovníků a různých konceptuálních schémat (rámců). Lidi přitom nespojuje žádný společný slovník, ale schopnost vnímat utrpení a bolest (**Rorty**). Srv. **jazykový univerzalizmus**.

jazykový systém (langue) Saussurův termín pro abstraktní lingvistický systém, který přísluší vědění společenství a který je v pozadí individuálního používání jazyka nebo v pozadí **parole**, viz též **kompetence**.

jazykový univerzalizmus Je založen na ideji **univerzální gramatiky**, která by platila pro všechny jazyky a zároveň by vyjadřovala i vztah jazyka ke skutečnosti. Srv. též **jazykový relativismus**.

jazyk přirozený Jazyk vzniklý přirozeným vývojem a užívaný v běžné komunikaci. Srv. **jazyk normativní umělý**.

jazyk 1. řádu Formalizovaný umělý jazyk, v němž se kromě **individuových jmen a predikátů** vyskytují pouze výrokové spojky, proměnné a kvantifikátory, jimiž se váží jen **individuové proměnné**. Prototypem je jazyk logiky 1.řádu, který je účinným nástrojem zkoumání kognitivních a logicko-sémantických funkcí jazykových **výrazů**.

jméno (individuové) Referent jména je určen buď ostenzivně (ukázáním) nebo prostřednictvím nějakého svazku či rodiny **deskripcí** (původně měl *Russell* za to, že referent „pravého“ jména určujeme pouze ostenzí, jmenováním, nebo odkazem na tyto akty, v ostatních případech že nejde o jména, ale o zkrácenou deskripci; podle *Fregeho* měl být denotát (resp. referent) jména určen deskripcí **fregeovského smyslu**).

klam, klamný, klamavý Chyba či argumentační strategie pracující s chybou, nejčastěji v usuzování či odvozování. **A. Klamy víceznačnosti: ekvivokace** (vyplývá z dvou odlišných významů slova), **amfibolie** (vyplývá z víceznačnosti celé věty). **B. Kontextuální klamy: klam „signifikantnosti“**, **klamný důraz**, **klamná citace**. **C. Argumentační klamy: I.) kvaziargumentace: vyhrůžování (argumentum ad baculum)**, vydírání působením na city (**argumentum ad misericordiam**), společenský apel (**argumentum ad populum**) individuální apel, osočení (**argumentum ad hominem**), dovolávání se autority (**argumentum ad verecundiam**), **II.) chybné argumentace**, založené na **ekvivokaci** či **amfibolii**, dále např. na chybném složení či rozložení („Pět jsou dvě a tři, tudíž pět je sudé i liché číslo“), chybné interpretaci (např. lež se interpretuje jako „přiměřená pravda“, válka jako „humanitární pomoc“ apod.), **III.) logicky chybné argumentace (non sequitur = neplyne**, např. z toho, že francouzská liga je bohatší než anglická, neplyne, že francouzští hráči jsou lepší), **IV.) argumentace se zmanipulovatelnou tezí**, např. figura „strašák“ (**strawman**) využívá zveličení důsledků teze (např. „Když Vám přidáme, budeme muset přidat i ostatním, a pak budeme muset propouštět, a to Vás ohrozí.“) **V.) argumentace s chybným argumentem**, např. argumentace kruhem (**petitio principii**) či sugestivní dichotomie („Buď si koupíte ledničku, nebo budete vařit ze zkažených potravin), **VI.) argumentace s neúplnými argumenty** (uvedou se souhlasná, tezi podporující fakta, neuvedou se fakta nesouhlasná), **VII.) argumentace s presumptivní či komplexní otázkou** (Např. účelové sloučení více samostatných otázek: „Máte rád maso a vzrušuje Vás červená?“) a **VIII.) slabě induktivní argumentace** (unáhlené zobecnění) a další. **D. další prostředky** jako

definování neznámého neznámým, použití slov, které účelově implikují zcela určité koncepce (např. černoch, negr, afroameričan), vyjádření subjektivního názoru ve formě tvrzení, která implikuje pravdivý fakt (např. „Ta přednáška nebyla dobrá“). **E.Narativní klamy**: nejčastěji se používá účelové „klouzání“ z jednoho **narativního univerza** do jiného. Srv. též **eristika**

klamná citace Kontextuální **klam**, kvaziargumentace. Vytržením z **kontextu**, vypuštěním údajně nepodstatných částí **textu** se změní **význam** a **smysl** citovaného.

klamný důraz Kontextuální **klam** běžně používaný v reklamě, např.: „ZARUČUJEME OCHRANU PROTI VŠEMU, kromě smrti, zranění a nemoci“.

klam „signifikantnosti“ Nejběžnější kontextuální **klam**. Např. „62 procent lékařů, kteří kouří, kouří Raspyky!“ - neříká se, kolik lékařů nekouří ani kolik jich kouří kromě Raspek i jiné značky.

kód Strukturovaný soubor znaků. Systém převodu jednoho signálního systému v jiný.

koheze Syntakticko-sémantická souvislost, provázanost částí textu a konstrukcí. Pouto, spojující jednotky jazyka a formující tak **text**.

kompetence Podle Chomského systém pravidel k produkování promluv a jejich rozumění, pojatý jako znalost a schopnost mluvčích. Předem daná znalost (generativní) **gramatiky** (Srv. též **gramatika univerzální**) jazyka, na rozdíl od jazykového chování, při kterém je kompetence aktuálně užívána, tj. na rozdíl od **performance**. Odpovídá **jazykovému systému**.

komponentová analýza Dekompozice lexikálních položek do základních významových jednotek, tj. **sémantických komponentů**.

komunikační modely Model - struktura symbolů a operačních pravidel, jež tvoří z nějakého hlediska sadu relevantních bodů v existující struktuře či procesu (Deutsch). Komunikační modely slouží k vizualizaci a analýze problémové situace vždy z určitého hlediska. Popisují způsob, jak individua „zpracovávají“ sociální realitu, ve které žijí. Mají funkce: 1) organizační (uspořádání, výběr a popis dat), 2) heuristickou (nový pohled na

vztahy mezi prvky), 3) prediktivní, 4) měření, klasifikace (Deutsch). **A. Komunikační model Shannona a Weavera** (1949), hledisko = efektivnost procesu: informační zdroj - nosič (médium)- signál - kanál - šum - přijímač - přijatý signál - rekonstrukce původního sdělení - cílový stav. (Nosič rozkládá sdělení na signály, jež jdou skrze kanál k přijímači), **B. Komunikační model Harolda D. Lasswella** (1948), hledisko = jednosměrné přesvědčování: kdo mluví (komunikátor) - co říká (sdělení) - jakých prostředků používá (médium) - na koho se obrací (přijímač) - jakého účinku dosahuje (účinek), **C. Komunikační model Romana Jakobsona**, hledisko = různé funkce komunikace podle dominance jednotlivých prvků: horizontálně: mluvčí (emotivní funkce) - sdělení (poetická funkce) - adresát (konativní funkce); vertikálně ke sdělení: kontext (poznávací, referenční funkce), kontakt (fatická funkce), kód (metajazyková funkce), **D. Komunikační model Twaitsův**, (Jakobsonův revidovaný model 1994), hledisko = důslednější oddělení strukturálních komponent komunikace a jejich funkcí : horizontálně: funkce oslovení, která zahrnuje: adresanta (expresivní f.) - kontakt (fatickou f.) - adresáta (konativní f.), vertikálně ke kontaktu: funkce označování, která zahrnuje: obsah (referenční f.) - kód (metajazykovou f.) - formu (formální f.), situaci (kontextuální f.).

komunikativní situace Situace **promluvy (dialogu)**, obsahující komplex vztahů a funkcí a jednotlivých složek situace, zvl. mluvčího, recipienta, **kontextu**, sdělení, kontaktu a **kódu** (jazyka). Viz **komunikační modely, normativní komunikace, dvojí kontextualita, rozumění.**

komunikativní společenství Společenství se společnými principy determinace **významů promluv** (avšak mohou být rozlišené dle typů **diskurzů**), tj. principy určující, jaký **mluvní akt** je vykonán v **promluvě** v daném **kontextu**. Srv. **životní forma.**

konotace Za situace, kdy **denotace** označovala věc (srv. dnes **reference**), měl výraz konotace odkazovat k celé třídě objektů, resp. k objektům této třídy podle splňování vlastnosti, kvality, charakteru, jíž se týkala **signifikace** (Mill). Nyní, kdy denotace odkazuje k celé třídě, používá se výraz konotace pro sekundární nekognitivní rysy **významu** různého typu, založené na **asociaci** a také jako jedna ze složek **sekundárního sémiotického systému.**

konstrukt Teoretická představa, resp. **model** jevu.

konstrukce Základní pojem **TIL**. Je explikací **fregeovského smyslu**. Jde o časově a prostorově nelokalizovanou abstraktní proceduru tj. logickou **subsistující strukturu** intelektuálního postupu, který říká, jakou cestou lze z dílčích částí sestavit celek. Vychází z rozpracování Churchova lambda kalkulu. Druhy konstrukcí jsou: proměnné (konstruuji na základě valuace), trivializace (bezprostřední jednokrokové uchopení objektu), kompozice (aplikace funkce), uzávěr (konstrukce funkčního zobrazení). Chybným vyjádřením skladby částí v celek je „množina“, neboť nám neříká, jakou cestou je celek složen.

kontakt V **komunikativní situaci** jedna z jejích složek, vymežující druh styku komunikativních partnerů (bezprostřední či zprostředkovaný, na dálku apod.).

kontext Jazykové okolí výskytu analyzované jednotky, které je pro ni relevantní ze sledovaného hlediska. Ten aspekt okolností aktuálního užití jazyka, který je relevantní, zejména pro **význam**.

konvenční význam věty Význam, který má věta v určitém jazykovém společenství na základě přiřazení jazykovými konvencemi tohoto společenství. **Typ diskurzu** pak ovlivňuje způsob, kterým konvenční význam vět přispívá k determinaci **významu promluvy**, v níž je věta uvedena do komunikace (což nemusí být shodné s jejím vyslovením - mluvčí se může přehlednout, nebo je recipientem předpokládáno chybné použití výrazů mluvčím, zapříčiněné jeho neznalostí apod.).

konverzační implikatury Recipient uhaduje význam promluvy mluvčího za situace porušení **konverzačních maxim z kontextu**, z něž takto může být implikován (odvozen) jiný než doslovný význam promluvy (Grice).

konverzační maximy Zásady, jejichž platnost je normativně přisuzována komunikativnímu společenství, např. adekvátní kvantum informace, zdůvodněnost, relevance, jednoznačnost, přehlednost (Grice)

korespondenční pravidla (C-pravidla) V dvojvrstevném modelu jazyka vědy (Carnap) spojují některé teoretické termíny s termíny observačního slovníku, ostatní teoretické termíny

jsou spojeny s prvními pomocí postulátů. Pravidla korespondence, která oba jazyky spojují, podávají pouze dílčí interpretaci pro teoretický jazyk.

lexikální Vztahující se k lexikonu (jazykovému slovníku), **lexému** a stojící často v protikladu ke **gramatice**.

lexikální položka/lexém Slovo („trakař“), nebo víceslovná kombinace („padaly trakaře“) jako abstraktní funkční jednotka lexikonu (slovníku).

lingvistika Jazykověda, věda zabývající se jazyky a **jazykem jako systémem**, i užíváním (**komunikací, mluvou, promluvami**), jeho minulostí a souvislostmi s jinými disciplínami.

logická analýza jazyka vědy Podle vůdčí ideje novopozitivismu se měla filosofie stát logikou vědy, resp. logickou analýzou jazyka vědy. Měla zejména odhalovat a zpřesňovat **významy** (smysly) výrazů, odhalovat nedorozumění vyplývající z chybného pochopení významů a sloužit tak jako pomocná metodologická disciplína reálným (faktuálním, empirickým) vědám a zjednávat jasný pořádek při uplatňování věd formálních. Tímto způsobem měla být postupně vybudována jednotná a sjednocená věda. Základem byla **logická syntax** jazyka vědy, později doplněná logickou sémantikou. Redukovatelnost obsahu empirických věd na věty o pozorovatelných entitách měly zprvu zajistit „redukční věty“ vyjadřující podmíněnou souvislost „dispozičních (tj. podmíněčných) predikátů“ s empirickými predikáty (srv. **dispoziční predikáty, redukční páry**). Predikátům jazyka empirické vědy pak podle této koncepce máme rozumět na základě 1) ostenzí, 2) definic a 3) zaváděcích řetězců, obsahujících definice a redukční páry. Později byl tento model přepracován na dvouvrstevný: 1) observační jazyk vědy L_o a 2) teoretický jazyk vědy L_T . Oba jazyky jsou budovány na týchž základech. **Korespondenční pravidla** (C-pravidla) spojují některé teoretické termíny s termíny observačního slovníku, ostatní teoretické termíny jsou spojeny s prvními pomocí postulátů. Pravidla korespondence, která oba jazyky spojují, podávají pouze dílčí interpretaci pro teoretický jazyk. **Metodologickými otázkami**, které musí řešit každý takovýto systém logiky jazyka vědy jsou zejména: 1) vztah k empirii (**pozorovací a protokolární věty**), 2) problém redukce, 3) status teoretických pojmů, jazyků a systémů (**subsistence**), 4) vnitřní uspořádání systému (logická syntax a sémantika, hypoteticko-deduktivní teorie), 5) problém indukce, 6) problém analytičnosti a syntetičnosti (**tři dogmata**

empirismu), 7) problémy verifikace, falsifikace, potvrzení, pravdivosti, 8) problém kognitivního smyslu, demarkace smysluplnosti a další.

logická syntax (srv. **jazyk 1.řádu**) a **logická sémantika** Systém pravidel, udávající jak skládat a transformovat výrazy určitého kalkulu, tvoří logickou syntax. Významovou stránku formalizuje na základě přiřazení (**sémantická pravidla**) logická sémantika, která je pojata buď **extenzionálně** (je závislá na volbě interpretace daného jazyka) nebo **intenzionálně** (závisí na všech možných interpretacích daného jazyka).

lokuce Ta stránka **mluvního aktu**, která se netýká **výpovědní síly** a **výpovědního efektu** (performanční intence a skutečného dopadu), ale intence sdělit nějaký komunikační obsah výpovědi, sdělit **propozici** a referovat o něčem (Austin).

medium Prostředek, jímž je jazyku dáno fyzické vyjádření, např. zvukem či napsáním. V teorii komunikace též nosič, kanál. Srv. **komunikační modely**.

metainformace Informace o informaci. Komponenta **zvěcnělé informace**, indikující, že jde o **informaci** (tzv. rámcové sdělení), určující její charakter a další parametry (např. způsob kódování - tzv. vnější sdělení), a někdy i zpřístupňující část původního **kontextu**, důležitou pro **interpretaci** tzv. vnitřního sdělení, v intencích mluvčího.

metajazyk Jazyk, v němž vypovídáme o jazyku nebo o jazykových výrazech.

mluva (parole) Jazykový/é projev/y, **text/y**, **promluva/y**, jako realizace (manifestace) **jazykového systému**. Dříve nesprávně „řeč“.

mluvčí Ten z partnerů, který je momentálně v **komunikativní situaci** aktivní, realizuje komunikativní (**jazykové**) **chování** s určitou **intencí**, provádí **mluvní akt**.

mluvní (řečový, výpovědní) akt Význam promluvy (výpovědi), akt komunikace (mluvené i psané), užívající jazyk v **propozičním postoji** k vyvolání **reference**, užívající **výpovědní sílu** promluvy a dosahující **výpovědního efektu** (Austin). Srv. **normativní teorie komunikace**.

mínit Zapojovat sémiotický vztah mluvčího skrze **representamen** k významu.

model Idealizovaná abstrakce reality, která reprezentuje její relevantní charakteristiky (model typu **token-type**, chápeme-li „původní“ realitu v jejím fyzikálním smyslu). U modelu **type-token** jde o jednu ze zhmotnělých **realizací** abstraktního modelu (např. dřevěný model atomu sestávající z „kuliček“ na orbitech). Převažuje-li reprezentace konkrétních (nikoliv abstraktních) charakteristik, jde o model **token-token** (např. při realizaci divadelní hry). Ve filosofii jazyka (a logice) jde nejčastěji o model **type-type**, při němž je **realizací** (resp. dle Tarského také **interpretací**, či modelem) jedna z možných abstraktních **struktur**, představující variantu reprezentované struktury invariantní (srv. též **interpretans**).

modelový recipient (čtenář) Obraz mínění recipienta (např. čtenáře), který modeluje svou promluvou (narací) na základě vhodné strategie mluvčí (autor). Zatímco analytická filosofie přirozeného jazyka modeluje **interpretaci promluvy** s tendencí k respektování **principu vstřícnosti**, filosofie diskurzivity a **narace**, a neformální logika analyzují více i jazykové **klamy**, včetně narativních, např. „klouzání“ mezi **narativními světy**. Srv. též **dvojí hermeneutika**.

motivovanost Sémantická zakotvenost, předurčenost části významu jazykového útvaru, zejména **lexému** významem komponentů, odvoditelnost celkového **významu výrazu** z jeho složek, podmíněnost znění výrazu podobností z reality (zvukovou, vizuální apod.). Např. „hafan“ od „haf“, lexikalizovaného zvuku, který pes vydává. Srv. **arbitrárnost**.

mýty jako sekundární sémiotický systém (Barthes) Formální schéma: celý saussurovský **znak**, tedy **označující+označované** začne fungovat jako nové označující. Danou kulturou či společenstvím (ideologií) vytvářené nové označované má funkci vytváření a udržování mýtu, legitimujícího preference dominantní ideologie. Mýtus je řetězec pojmů (znaků), tvořících příběh (**narace**), kterým se kultura pokouší vysvětlit či pochopit nějaký aspekt reality. Je to způsob uvažování dané kultury o něčem, způsob konceptualizace a chápání stavu věcí. Např. označující: zpodobená květina s červenými okvětními plátky a trny na stonku + označované (denotát): růže = nové označující, jehož novým označovaným může být „romance“, která konotativně evokuje např.: žena, křehká, submisivní. „Mýtus růže“ tak může sloužit ideologii

patriarchátu. Jiný příklad: označující: fotografie chlapce tmavé pleti, oblečeného ve francouzské uniformě + označované: konkrétní voják francouzské armády tmavé pleti = nové označující pro novou imperiální politiku. Tím, že v mýtech vystupuje „původní označované“ v „naturální“ podobě, dochází k „naturalizaci“ sekundárního (ideologického) označování a ideologie tak zastírá své „hlubinné“ účelové působení (Barthes).

narace Vyprávění, příběh. Ve filosofii diskurzivity: jednotka **diskursu**, percipovaná jako **diskurzivní objekt** (percipient hledá „smysl“), vytvořená tak, že jsou v ní ztělesněny **mýty** dané kultury (ideologie) prostřednictvím narativních (literárních) struktur. Synchronní (např. poznatkové) struktury jsou při jejich sdílení (předávání dalším osobám) rovněž převáděny v diachronní narace (didaktické hledisko). Formu narace má většinou i postulované tvrzení s ospravedlňujícími (legitimizujícími) argumenty. Při diskurzivní (narativní) analýze lze postupovat různými způsoby, např. **sémioticky** či **sémiologicky** (hledáním sekundárních a dalších n-nárních sémioz - viz **sekundární sémiotické systémy**), strukturálně (strukturální analýzy různých typů, např. podle Greimase, podle Barthes aj.), literárně kriticky (různými přístupy), lingvisticky apod. Naratologie vypracovává teoretické modely narací. Tvrzení o ztrátě důvěry k „velkým naracím“ západní kultury (např. o trvalém pokroku) odstartovalo vlnu tzv. postmoderní filosofie (Lyotard).

narativní univerza (světy) Každá **narace** vytváří svými **ontologickými závazky** jedno či více narativních univerz. Např. jiné přísluší vypravěči příběhu, jiné jeho postavám a jiné tomu, co si která postava v ten který okamžik příběhu myslí a v co věří (např. svět vypravěče pohádky, svět Karkulky, vlka, myslivce a babičky, ale ještě jiný je svět Karkulčiny myslí při setkání s vlkem, který je zde pro ní babičkou). Vhodnou narativní strategií lze „klouzat“ z jednoho světa do jiného tak, že percipient může podlehnout **klamu** (např. Eco ukazuje, že Plinius st. se zapsal do historie jako hrdina na základě vyprávění Plinia ml., který vhodnou strategií formuje modelového čtenáře uváděním faktů, která Plinius st. v okamžicích rozhodování a jednání neznal, což jej demaskuje naopak jako postavu zápornou).

negentropie Negativní entropie, charakteristika spojovaná s informací v pojetích, založených na uspořádanosti (viz **syntaktická informace**). Zvyšování negentropie je podstatou všeho živého. Organismus se živí „pořádkem“ ze svého okolí (Schrödinger).

neurčitost překladu Překlad nikdy není zcela určen evidencí, získanou pozorováním chování rodilých mluvčích a vnějších okolností. (Quine) Srv. **radikální překlad, radikální interpretace**.

nominalizace Jedna z forem ideologizace jazyka (srv. jazyková moc), vyjádření různých skutečností (predikátů) podstatnými jmény, vyvolání dojmu jejich pojmové obsažnosti a jejich používání jako subjektů bez vazby na původní subjekty, jichž byly predikátem. Např. namísto: „my budeme válčit“ se použije „válka zasáhla i nás“.

non sequitur, „neplyne“ Logicky chybná argumentace. („Když Praha přežila tisíciletou vodu, stoletá voda ji už v žádném případě nemůže ohrozit!“) Viz **klam**.

normativita Má dvojí stránku: a) závaznost - okolnost ovlivňující jazykové chování mluvčího, ale i interpretaci významu recipientem (společenská pravidla, tabu, zákazy), b) navozování závazků - např. použití výrazu v určitém významu zavazuje mluvčího k odpovědnosti za takové použití. U **významu promluvy** se počítá s obojím. Podle Brandoma jsme **diskurzivní bytosti**, hrající hru na správnost, na normativitu. Každým vyřčeným slovem či výrokem vytváříme normu pro jeho další užití s tímtež **významem**, v témže **smyslu**. Přebíráme tím závazek normativního odůvodnění vyřčeného v prostoru inferenčně vyjádřených důvodů, jež tvoří naše znalosti (obsahy mysle - Peirceho fanerony) a zároveň delegujeme pravomoc použití vyřčeného v tomto smyslu a zpřístupňujeme vyřčené **explikaci** a veřejné kritice.

normativní komunikace, Habermasova teorie komunikativního jednání Předpokládá uplatňování **principu vstřícnosti**, uplatňování sdíleného typu racionality, nebo alespoň snahu o **konsensus** v **komunikativní situaci**. Každý **mluvní akt** má dimenzi komunikativní, konstitutivní, reprezentativní a regulativní. Odpovídají-li srozumitelnosti, věrnému zobrazení, důvěryhodnosti a morální správnosti, jsou „rozumné“. Narušenou komunikaci lze uchopit „hlubinnou **hermeneutikou**“, založenou na psychoanalýze (srv. též **dvojí hermeneutika**). Možnost rozumění „v cizím prostředí“ však není dána ani tak „rozumností“, která může být sociálně odlišná, ale uplatněním principu solidarity a respektováním individuality. Komunikativní jednání je „kooperativním ozřejmujícím procesem“. Komunikativní akty jsou prostředkem uplatňování různých typů „nároků platnosti“. Jim je třeba „porozumět“,

„dorozumět“ se na nich (sjednotit se na jejich platnosti) a „srozumět“ se s nimi (intersubjektivně tyto nároky platnosti uzнат).

novoreč (newspeak) Výraz z Orwellova románu „1984“. **Normativní jazyk** vytvořený pro ideologické účely (srv. **klam, nominalizace, jazyková moc, eufonie**). Cílem je nahradit původní **výrazy** novými, zdánlivě přesnějšími tak, aby nabyly nových, ideologicky požadovaných **významů**. Odstraněním původních výrazů pak nebude možno vůbec myslit ideologicky nevhodné myšlenky.

objekt sémioze, objekt jako náležitost znaku (dle Peirce:) *Bezprostřední objekt* - objekt tak, jak ho **znak** samotný reprezentuje (tj. analog. **designátu, fregeovského smyslu**), tj. objekt v určitém ohledu, aspektu, úloze, k němuž se vztahuje **sémioze**. *Dynamický objekt* - uplatňující se objekt, ne však nutně bezprostředně přítomný (tj. analog. **fregeovského významu, ev. denotátu**). Též „předloha“ objektu v určitém ohledu, aspektu, úloze. Bezprostřední objekt se **interpretací**, tj. modifikací, vyjádřením novým **representaminem** a současnou zpětnou identifikací s modifikovaným bezprostředním objektem proměňuje na dynamické **interpretans**.

objekt jako denotát v intenzionalismu: výraz buď nedenotuje žádný objekt, nebo denotuje „neempirický objekt“ tj. **extenzi**, nebo „epirický objekt“, tj. **intenzi**, nebo objekt vyššího řádu (v **TIL**: funkce s **konstrukcemi=pojmy** coby argumenty nebo hodnotami). Výraz sice denotuje objekt (**fregeovský význam**), avšak následující cestou: výraz vyjadřuje pojem (**fregeovský smysl** - je generován konstrukcemi), a ten identifikuje buď jiný pojem, nebo objekt (Materna).

objektivace Lidské myšlení a konání se projevuje v (zamýšlených i nezamýšlených) produktech, objektivacích (Berger, Luckmann). Objektivace vystupují jako **indexy** subjektivních procesů. Ze strany **recipienta** mohou být veškeré figury (viz **figurace**) **sémiotizací** chápány jako objektivace (tedy nejen činnosti lidí, ale i přírodních procesů). Objektivace jsou využívány instrumentálně (jako nástroje další činnosti) a znakově (zprvu indexicky, poté **ikonicky** a **symbolicky**). **Signifikace** (označení) (a tedy i jazyk) jsou zvláštními případy objektivace, zamýšlené znakově. Chápání sémiotizovaných figur percipientem jako objektivací vytváří první úroveň značení, „protoznaky“.

ohniskový kategorikál Od pozorovacích vět a pozorovacích kondicionálů přecházíme k **pozorovacímu kategorikálu** a k ohniskovému kategorikálu, jehož funkcí je reifikace (zvěčnění). Nap. od pozorovacích vět „Hle havran!“ a „hle černý“ přejdeme k reifikaci „černý havran“ (Quine).

ontologická relativita Nemá smysl se ptát, co existuje „absolutně“, ontologie je vždy relativní vzhledem k dané teorii (jazykově vyjádřené) jako souhrn jejích **ontologických závazků** (srv. **posit**). Každá teorie se opírá o další teorie, a všechny jsou interpretovatelné různými způsoby, tzn. že existuje pluralita těchto interpretací - ontologií. Mezi nimi vybíráme na základě pragmatických kritérií. Od jedné teorie k jiné můžeme dále přecházet různým způsobem (**neurčitost překladu** - relativita přechodu), z toho vyplývá i relativita referencí a relativita „parcelace“ světa. K objektivitě jsme „tažení“ uplatňováním systému veřejně uplatňovaných pravidel (Quine).

ontologický závazek teorie znamená, že teorie je zavázána k těm a jenom těm entitám, ke kterým musí být vázány proměnné této teorie, schopné odkazovat k entitám tak, aby tvrzení činěná touto teorií byla pravdivá. Souhrn všech entit logicky nutně předpokládaných teorií (tedy souhrn všech ontologických závazků teorie) tvoří „ontologii“ této teorie (Quine). Za „ontologii“ teorie či obecně vzato jakékoliv množiny výroků, jež máme za pravdivou, lze v tomto smyslu považovat její **interpretaci**, resp. **model** teorie. Srv. **ontologická relativita**.

ontologie prvního a druhého stupně V některých koncepcích **extenzionální logické sémantiky** se ontologií prvního stupně myslí: věci, vlastnosti, vztahy a fakta, jejichž koreláty „objektivně“ existují, zatímco ontologií druhého stupně jsou produkty teoretické činnosti: individua, třídy, relace, pravdivostní hodnoty (které „subsistují“) (Berka). Srv. **subsistence a existence**.

ostenze **Sémiotický** vztah založený na předvedení, resp. přímém fyzickém ukázání na mimojazykový **referent**. Srv. **pozorovací a protokolární věty**.

paradigmatický Týkající se „vertikálních“ vztahů ekvivalence ve formálním lingvistickém schématu struktury. Paradigmatické výrazy se mohou vzájemně nahrazovat, aniž dochází ke

změně struktury, a proto mohou být uvažovány jako různé členové téže (paradigmatické) třídy. Srv. **syntagmatický**.

paradoxy, antinomie Úvahy, vedoucí ke sporu. Např. a) Grellingův paradox: adjektivum „heterologický“ má vlastnost, kterou samo vyjadřuje, tj. je autologické, pak ovšem není heterologické, nemá vlastnost, kterou vyjadřuje, a tedy je heterologické. b) lháře: Krét'an praví: všichni Krét'ani jsou lháři. c) Russellův paradox: množina všech normálních množin (tj. těch, které nejsou prvkem sebe sama) je normální právě tehdy, když není normální. Tzv. sémantické paradoxy (např. a,b) lze odstranit rozlišením objektového jazyka a metajazyka. Tzv. logické paradoxy (např.c) lze odstranit rozlišováním hierarchie typů (viz **teorie typů**). Paradoxy jsou vždy patrné v **synchronní** rovině. Týkají-li se **diachronních** reálných pochodů (např. **rozumění**, viz též **hermeneutika**), řeší se iterací (např. **hermeneutický kruh**).

paralingvistika Zabývá se významuplnými výrazy, které jsou součástí komunikace, nikoliv však součástí jazyka v užším smyslu, např. gesta, grimasy, tón hlasu atd. Tvoří „okolí“ jazyka při jeho aktuálním použití.

parole (mluva) Saussurův termín pro aktuální jazykové chování individuálních uživatelů jazyka, na rozdíl od abstraktního **jazykového systému** (langue), viz též **performance**.

petitio principii Argumentace kruhem. („Mojžíš měl božské vnuknutí, neboť to říká Bible. Bible je hodnověrná, neboť ji psal Mojžíš, inspirovaný Bohem.“) Viz **klam**.

percepce Aktivně chápané vnímání, na rozdíl od pasivněji zbarveného pojmu recepce - přijímání.

percipient, vnímatel Percipientem je v **komunikativní situaci** každý, kdo aktivně vnímá obsahy (**významy**) a okolnosti komunikativní situace. Vedle mluvčího je to především konzument, posluchač, čtenář, divák, neboli **recipient**.

performance Chomského termín pro aktuální jazykové chování, na rozdíl od podmiňující znalosti v pozadí, **kompetence**, viz též **parole**.

perlokuce (perlokuční akt) Ta stránka **mluvního aktu**, která se týká dopadu výpovědi na příjemce (recipienta). Např. výpověď může v případě slibu svou **výpovědní silou** vyvolat **výpovědní, perlokuční efekt** přesvědčení, uvedení v omyl, uklidnění apod. (Austin).

podmínky naplnění mluvního aktu Podmínky vymezené **propozičním obsahem** promluvy, jejichž splnění zakládá soulad propozičního obsahu promluvy a reality, tj. např. pravdivost tvrzení, splnění slibu, vykonání rozkazu, naplnění obavy apod.

pochopení Na rozdíl od **porozumění** či **rozumění**, na nichž se účastní rozum, jde o psychologickou charakteristiku **percepce**, při níž se uplatní vhléd, „aha“ efekt. Pochopit lze např. i **tacitní znalosti** (např. jak se udržet při jízdě na kole), aniž by byly explikovány, tedy jen na základě ostenze, napodobení a psychomotorických složek inteligence. Většinou však pochopení spolupůsobí s rozuměním, tak, jak se rozum účastní při **responzích** spolu s ostatními složkami inteligence.

pojem Ve filosofii jazyka nebyl dlouho tento termín exponován, pro jeho spjatost jednak s psychologickým pojetím a jednak s tradiční (předfregeovskou) logikou. Ve fregeovské logice jej nahradil **fregeovský smysl**, který však později v souvislosti s rozvojem **logické sémantiky** od **extenzionální** směrem k **intenzionální** rovněž ustoupil do pozadí. **Psychologismus** se však dále uplatňuje v **lingvistice** (zde pojem odpovídá individuálnímu významu, tj. tomu, co si „představíme“ v mysli pod určitým výrazem). Také **Husserl** vypracoval pojetí **významu** jako **výrazu** předcházející entitě ve vědomí individua, která je však „tím společným“ (interindividuálním), k čemu se vztahují intencionální akty. Do **filosofie jazyka** i moderní logické sémantiky se „pojem“ vrací až v **TIL** v podobě formalizace předchozím vývojem logické sémantiky „vytěsněného“ **fregeovského smyslu**, který je však nyní v TIL novým způsobem uchopen v logické struktuře prostřednictvím pojmu „**konstrukce**“. V tomto pojetí je „pojem“ objektivní entitou (tedy stejně jako Husserlův význam předchází vyjádření), má svou **extenzi** a **intenzi** (jinou než je extenze a intenze výrazu) a významem je jeho přiřazení k výrazu, které se ovšem v průběhu toho, jak tyto objektivní pojmy objevujeme, mění.

porozumění Je cílem filosofického zkoumání, které se má zaměřit na **explikaci** pojmů. Předmětem porozumění v **komunikativní situaci** jsme my, **diskurzivní bytosti**, tvůrci a příjemci důvodů, hledači a mluvčí pravdy (Brandom). Od „porozumění“ nárokům platnosti,

keré svým komunikativním jednáním uplatňujeme a ozřejmujeme, máme přejít k „dorozumění“ se na nich (sjednocení se na jejich platnosti) a k „srozumění“ se s nimi (intersubjektivně tyto nároky platnosti uznat) (Habermas) Viz **normativní komunikace**.

Srv. též **hermeneutika, rozumění**.

posit To, co klade teorie ontologicky jako svůj předmět (objekt). Např. „foton“ je positem kvantové teorie světla (Quine). Srv. **ontologická relativita, ontologické závazky**.

poznatky Intersubjektivně sdílené **vědomosti**, neboli explicitní **znalosti**, jazykově (resp. znakově) vyjádřené a zvěčnělé.

pozorovací a protokolární věty, Konstatují obsahy bezprostřední smyslové zkušenosti. U novopozitivistů měly být nepochybným prvotním základem, z něhož má být odvozeno indukci a dedukci veškeré další poznání. Avšak již Schlick ukázal, že nepochybné mohou být jen pro přímého pozorovatele, zatímco každý další pozorovatel je již musí chápat jako neověřené hypotézy. Ve filosofii vědy byly proto postupně nahrazeny větami základními, bázovými, poté standardně interpretovanými axiomy či postuláty. Nejsou již nepochybným prvotním základem, jsou stanoveny konvencí. Ověřují se společně s celou teorií na základě empiricky testovatelných důsledků. V Popperově podání slouží tzv. bázové věty, mající formu singulárních existenčních vět, k určení falzifikovatelnosti teorie. Teorie je falzifikovatelná tehdy, když negace bázových vět, jež odporuje teorii, je z této teorie odvoditelná.

pozorovací kategorikál Na základě vyhodnocení pozorovacích vět typu: „Nejdříve toto, pak tamto“ docházíme podle Quinea k základní prvotní formě soudu typu: „Kdykoliv toto, pak tamto.“ Tím přecházíme od vět „příležitostných“ k větám „trvalým“. Srv. **ohniskový kategorikál**.

pragmatická pravidla udávají podmínky, za kterých je znakové vehikulum pro interprety vůbec znakem.

pragmatika Studuje, co lidé míní užitím jazykových prostředků a jak jim skutečně rozumějí, když je používají v běžném **kontextu** sociálního života. Původně **sémiotická**

disciplína, studující biotické aspekty sémioze, tj. všechny psychologické, biologické a sociologické procesy a jevy při fungování znaků, tedy vztahy znaků a uživatelů a působení znaků na uživatele; též část **lingvistiky** studující jazyk z hlediska úzu, tj. jeho hranic, funkcí a způsobů a účinků na uživatele, zvl. se zřetelem ke **kontextu**, situaci, a dalším znalostem o vnějším světě. Srv. **sémantika**.

pravidla jazykového chování 1) vstupní přechody - jazyková aktivita jako pravidelná reakce na vjemové situace (**responze**), 2) vnitrojazykové kroky - tendence k výskytu konceptuálních epizod ve tvaru platných odvození, 3) výstupní přechody jazyka - praktická reakce na jazykové konceptuální epizody (např. „teď zvednu ruku!“) (Sellars). Srv. **interpretans**.

predikace Přisuzování. Syntakticko-sémantický vztah, spojující **predikát** se subjektem (entitou), připisující subjektu nějakou činnost, vztah či vlastnost, vyjádřenou predikátem (přísudkem).

predikce Pochod opačný k explanaci. Metodologický postup, při kterém na základě známých skutečností a známých vědeckých zákonů zdůvodňujeme tvrzení o události, o níž nemáme přímou evidenci. Prostřednictvím zjišťování souladu přímé (nebo nepřímé) evidence a predikcí jako důsledků testovaných zákonitostí, jež bereme v úvahu, ověřujeme tyto zákonitosti.

presumptivní či komplexní otázka **Klamavá** argumentace. Otázka, která má **smysl** jen tehdy, kdy už předpokládá jako pravdivé to, co se má teprve vyargumentovat. Např.: „Kouříte jen svátečně nebo pravidelně?“ použita k usvědčení, že kouříte. Obvykle spojuje do jednoho komplexu více samostatných otázek.

presupozice V **logice**: propozice p presuponuje propozici q tehdy a jen tehdy, když pravdivost q je nutnou podmínkou toho, aby p měla vůbec nějakou pravdivostní hodnotu. V **komunikativní situaci**: je **propozice** uváděna do komunikace pragmatickou presupozicí. V promluvě se presuponuje, že p , tehdy a jen tehdy, když v ní mluvčí manifestuje přesvědčení, že p , a přesvědčení, že adresát věří, že p , nebo je připraven bezproblémově přijmout, že p .

princip netotožnosti Jedna z doktrín „general semantics“ (srv. **princip neúplnosti**, **princip sebeodrážení**) Vše plyne, vše je unikátní, nikdy nic s ničím nemůže být totožné. Jak se pak dorozumívát, když slova mají své významy založené na totožnosti? Máme se zřít slovesa „být“ a aristotelské subjekt-predikátové formy, na něm založené. Místo toho máme např. rozvíjet pravděpodobnostní a vícehodnotová vyjádření. Musíme co nejvíce diferencovat, abychom zpřesnili své vyjadřování (např. „rohlík XY v 7 hod. 14.5.2001 ...“ není totožný s (podle běžného úzu) „tímtéž“ „rohlíkem XY v 7 hod, 01 min, dne 14.5. 2001...“ Srv. **pozorovací a protokolární věty**.

princip neúplnosti Jedna z doktrín „general semantics“ (srv. **princip netotožnosti**, **princip sebeodrážení**). „Území je vždy víc než mapa“. Slova, jejich významy, **propozice**, ve kterých jsou slova používána - to vše nikdy nestačí ke „zmapování“ úplné skutečnosti. Nikdy nás proto nepřekvapí zcela jiný, nový popis „tétož“. Měli bychom hledat taková nová slovní vyjádření, která odstraní nedorozumění.

princip sebeodrážení Jedna z doktrín „general semantics“ (srv. **princip netotožnosti**, **princip neúplnosti**). „Mapuje-li mapa území, pak musí zahrnout i sebe samu, mapu na tomto území“. Z toho vyplývá nutnost hierarchie **metajazyků**, používání „stupňovité abstrakce“ („strukturálního diferenciálu“) apod. Jinak dochází k logickým **paradoxům**. srv. **teorie typů**.

princip vstřícnosti Reguluje interpretaci **promluvy**. Podle něj máme vždy volit takovou interpretaci, která umožňuje vyložit chování mluvčího jako racionální či připsat mluvčímu maximum pravdivých přesvědčení (Quine). Srv. též **klam**.

promluva, (utterance) Hlavní komponenta případu jazykového chování (v řeči nebo psaní), tj. případu **parole** nebo **performance**, jejímž obsahem je výpověď. Může být uvažována buď jako **mluvní akt**, který je jejím významem, nebo jako fyzikální projev **media**, nebo jako modus jeho užití.

propozice, propoziční obsah To, o čem se pojednává ve výpovědi. Obsah výpovědi, pojednání o věcech v **kontextu**, bez ohledu na **výpovědní sílu** a **výpovědní efekt**. To, z **mluvního aktu** (významu promluvy), co se týká **reference** a realizuje se jako **lokuce**. Ta

stránka **významu promluvy**, která vymezuje podmínky jejího naplnění. Když někomu připisujeme nějaký **propoziční postoj**, propozici obvykle specifikujeme ve vedlejší větě obsahové, např.: Jan tvrdí, že sněží, Jan má obavu, že bude sněžít atp. Pravdivou činí propozici **fakt**. Propozice v tomto vztahu vystupuje jako **pravděnec**, fakt jako **pravditel** (Kolář). Srv. též **externalistická a internalistická konstrukce propozice**.

propoziční postoj Postoj s **propozičním obsahem**, přesvědčení např. že sněží, přání, aby sněžilo, obava ze sněžení apod.

prostředky rozumění Jazykové výtvoř (artefakty) vystupují v komunikativní situaci jako prostředky, skrze něž se snaží **recipient** rozumět danostem (**tokens**) v **kontextu** daností (**tokens**). Prostředky rozumění tak vytvářejí další kontext, kontext rozumění (viz **dvoji kontextualita, znalost**). Jsou jimi různými způsoby organizované ideje a pojmy ve formě výrazů a jejich významů, částečně zahrnující, ale vždy odkazující k různým konceptům, koncepcím, **diskurzům a textům**. Viz **hermeneutika**.

radikální interpretace Vzhledem k **neurčitosti překladu** je nutné systematicky rekonstruovat neznámý jazyk tak, aby nám umožnil interpretaci **promluv**. Předpokládá to vhodné **strategie interpretace významů**. Totéž však platí pro dorozumívání vlastním jazykem (Davidson). **Recipient** rozumí **významům promluvy** (a tedy i jednotlivým významům výrazů v ní použitým) v **kontextu mluvního aktu** na základě vždy unikátní **interpretace (rekonstrukce významů)**. Filosof je pak schopen tento akt **rozumění** pojmově (schematicky) uchopit, tj. převést „knowing how“ recipienta na „knowing that“ reflektujícího a analyzujícího badatele (filosofa) (srv. **dvoji hermeneutika**). Každá interpretace se musí vypořádat s celkem významů a přesvědčení (schématu, **řádce**), neboť neexistuje nic, co by nám dovolilo jednoznačně rozhodnout, zda interpretace selhává z důvodu jiného přesvědčení (pojmového schématu, **řádce**) nebo z důvodu jiného významu. Rozhraní mezi nimi je proto **pragmatické** (Davidson). Srv. **tři dogmata empirismu**.

radikální překlad Tvorba „překladové příručky“, která by umožňovala překlad všech vět objektového jazyka do jazyka překladatele. Evidenční báze radikálního překladu je vždy slučitelná s různými neekvivalentními překladovými příručkami, tzn. že existuje **neurčitost překladu**. (Quine)

rámec Mentální nebo postulovaný plán určité oblasti znalosti či zkušenosti, složený z částí, nějakým způsobem patřících k sobě, využívaný např. při sémantickém popisu. Rámec příslušející **diskurzu** či **diskurzivnímu žánru (typu)** - diskurzivní rámec. Také každý logický systém jazyka zavádí určitý způsob vyjadřování, rámec (framework) (Carnap). Otázky po existenci určitých entit v rámci tohoto systému jsou otázkami „interními“ a jsou řešitelné logickými prostředky (v logickém systému), nebo empirickými metodami (ve faktovém systému), otázky týkající se existence systému entit jako celku jsou „externí“ a může se jimi zabývat filosofie (metafyzika). Odtud vedly úvahy k **holismu** (Quine) a k úvahám o **třech dogmatech empirismu** (rámec a významy tvoří „spojené nádoby“ - Davidson). „Vězení“ vlastního rámce lze prolomit v **diskusi** (Popper - mýtus rámce, Habermas - **normativní komunikace**). Nepodaří-li se je prolomit a ustanovit společný rámec, dochází k **rozepři** (Lyotard). V husserlovské fenomenologické tradici nalezneme namísto termínu „rámec“ výraz „eidetická soustava“, tj. soustava sestávající z „eidé“ předmětů a vztahů mezi nimi, dále z pravidel a zákonů. Je „transcendentální strukturou“, minimálním „kulturním universalem“. „Mosty“ mezi těmito soustavami tvoří překladové příručky, empatie či „eidetické učení“ jako verbálně neartikulovaná forma sžívání se s cizí eidetickou soustavou („vnitřní“ přístup) a „vnější“ behaviorální popis (Rettová). Srv. **dvojí hermeneutika**.

recipient, příjemce Ten, kdo v komunikativní situaci aktuálně nefiguruje jako **mluvčí**, ten komu je určeno sdělení mluvčího, ke komu směřuje **mluvní akt**.

řeč, langage (resp. language) Obecná schopnost **jazyka** umožňující jeho realizaci v mluvě (**promluvách**). Ve starší literatuře byl výraz užíván jako synonymum **mluvy**. Řeč je **hermeneutickou** dimenzí, v níž se ukazuje bytí. Bytí, kterému lze rozumět, je řeč. (Gadamer)

řečová (jazyková) hra Významy výrazů jsou spjaty se způsoby jejich používání v **kontextu komunikativní situace** dané řečové hry, tj. v kontextu různých (praktických) způsobů dané **životní formy komunikativního společenství** (Wittgenstein). Různými řečovými hrami jsou např.: rozkazovat a podle rozkazu jednat, popisovat něco podle vzhledu nebo podle měření, vymýšlet příběhy a číst je, udělat či vyprávět vtip, překládat z jedné řeči do druhé, prosit, děkovat, proklínat, zdravit, modlit se atd. Srv. též **diskurzivní žánr, dvojí hermeneutika**.

redukční páry V **logické analýze jazyka vědy** (Carnap) je tvoří: 1) redukční věty, vyjadřující podmíněnou souvislost mezi **dispozičními predikáty** a empirickými predikáty, spolu s 2) větami vyjadřujícími souvislost negace týchž dispozičních predikátů a jiných empirických predikátů. Redukční páry jsou metodologickým prostředkem, umožňujícím spolu s definicemi budovat řetězce vět, jejichž prostřednictvím pak máme rozumět predikátům jazyka empirické vědy. Srv. **korespondenční pravidla**.

reference Užití jazyka k vyjádření **propozice**, tj. pojednání o věcech v **kontextu**.

referent. Označovaný objekt. Výraz referent se často vyhrazuje pro označení jednoho „skutečného“ objektu, k němuž však referuje teprve použití celé propozice, zatímco denotát se vztahuje obecně k celé třídě objektů, jíž denotuje samostatný výraz (např. výraz „pes“ denotuje třídu psů, ale jeho propoziční použití referuje ke konkrétnímu psovi, např. „to je náš pes“) Srv. **denotát, designát, fregeovský význam a smysl**.

reflexivní modus percepce V bezreflexivním modu si přímo uvědomujeme a zažíváme významy **znaků, výrazů, objektivací**. V reflexivním modu dochází ke ztrátě jejich transparence (průhlednosti směrem k významům), k **distanci** od nich, vynořuje se otázka po jejich **významu** (v případě, kdy předpokládáme význam, ale neznáme ho) a **smyslu** (víme-li, že je nelze jednoznačně denotovat či designovat jako znaky s jasně přiřazeným významem). Distance umožňuje tvorbu **reflexivního objektu (estetického, diskurzivního, symbolického)**, po jehož **smyslu** se ptáme a jehož smysl spolukonstituujeme.

reflexivní objekt Objekt, který vytváříme v reflexi různých percipovaných entit na základě **distance**, která nám umožní položit otázku po jejich **smyslu**. Může být např. **estetický** (smysl spatřujeme v estetickém zážitku, např. krásna, souměrnosti, zhnusení atd.), **diskurzivní** (smysl diskurzu je většinou dán **hermeneutickou interpretací**) či **symbolický** (smysl odkazuje k různým symbolickým **kontextům** kulturním, interkulturním - **archetypálním**, filosofickým, např. různé výklady smyslu života, historie, bytí apod.).

rekonstrukce významu Recipientova tvorba hypotetické podoby **významu** produkovaného **mluvčím** či percipovanou situací, při níž se uplatňují jako součást **percepce**

nebo v návaznosti na ni, vedle **recepce**, různé komponenty situace a **kontextu**, obsahy různých sémantických **rámců**, **konvence**, **sociální apercepce**, **princip vstřícnosti**, **strategie interpretace významů**, rekonstrukce jazykového systému mluvčího, jeho **intence**, apod. Srv. **interpretace**, **interpretans**.

representamen, vehikulum Jeden z triadických komponent **znaku** u Peirce (další viz **objekt**, **interpretans**). Ta část znaku, která reprezentuje objekt pro nějaké interpretans. „Vlastní“ znak/symbol, buď v podobě abstraktní (**typ**) či jako konkrétní realizace, varianta, (**token**).

responze bezprostřední Dopad rekonstrukce **významů** a konstituce **smyslu** na „nitro“ **recipienta** během komunikace či recepce. Dochází při ní k přestrukturování znalostních, hodnotových i emočních osobnostních struktur. Srv. **význam pragmatický**, **interpretans**, **znalost**, **totální odezva (responze)**.

rozepře a pře Při rozepři jde o nemožnost dosáhnout konsensu vzhledem k tomu, že účastníci diskuse setrvávají v odlišných pojmových (diskurzivních) **rámcích** (Lyotard) (disensus). Při sdílení společného diskurzivního rámce jde o při, která je v rámci sdílených pravidel řešitelná a vede ke konsensu.

rozumění Výsledná **percepce mluvy** po celkové rekonstrukci významu, založená na **interpretaci**. Její součástí může být identifikace jednotek, analýza struktury, odstranění víceznačnosti apod. Filosofie diskurzivity a narativity však zdůrazňuje, že základem rozumění je narativní struktura. Tak například i zvuk hodin tvoří narativ s osnovou: „tik“ (začátek **narace**), „tak“ (konec **narace**). Rozumění různým danostem (**tokens**) podléhá uplatňování **dvojí kontextuality**. Jednak jde o **kontext** daný situací, textem, rámcem, **diskurzivním světem** (resp. světem diskurzivně chápaným) - tedy o kontext, který recipient přijímá jako komplex daností (tokens), a jednak jde o kontext **prostředků rozumění (znalostí)**. Z hlediska **hermeneutiky** je rozumění výkonem či způsobem bytí (Heidegger), výkonem **dialogu**, jímž jsme (Gadamer). Rozeznáváme předběžné rozumění (předrozumění), a následné, apofantické (výpovědní, explikované) rozumění. Srv. též **interpretans**, **dvojí hermeneutika**.

sdělení Obsah různě rozsáhlé a složité **promluvy (textu)**, předávaný jako **informace** při komunikaci partnerovi, nebo k tomu účelu určený (tj. deponovaný jako zvěcnělá informace v **médiu**).

sekundární sémiotické systémy 1) *Hierarchický*: **metajazyk** vůči objektovému **jazyku**. 2) *Hlubinný*: **mýty** (Barthes) jako hlubinně **sémiologický metajazyk**, v němž se celý **znak (signifikant** spolu se **signifikátem)** stává novým signifikantem, jemuž přísluší další signifikát. Uplatňuje se **sémioze ad infinitum**, ovšem rozvinutá nikoliv do „šíře“, ale do „hloubky“. 3) *Konotativní*: setká-li se znak s pocity a emocemi uživatelů, vybaví se jim sekundární sémiotická konotace, vytvářená danou kulturou (ideologií), preferovanými hodnotami a diskurzy. Např.: pes - věrný přítel člověka. Sociální skupina (případně celá kultura) nebo autor daný výraz „multiplikují“, tj. připojují k řetězci dalších výrazů. Recipient sdílí tyto asociace jako **konotace**, z nichž vybírá ty, které podle něj v daném **kontextu** připadají v úvahu. Jde tedy o sugestivní formu autorem či společenstvím předem určeného fregeovského smyslu, vytvářející dojem nezávaznosti a recipientovy svobodné volby významů. Ta však není „svobodná“, neboť je dána **mýty** (tzn. že je podmíněna ideologicky) (Barthes).

sém Sémantický rys, minimální distinktivní významový rys, schopný rozlišit dvě jednotky různého významu. Srv. **sémém**.

sémantická pravidla Pravidla přiřazující významy výrazům. *Kompozičním* způsobem: složeným výrazům se přiřazují významy prostřednictvím přiřazení významů složkám a určením způsobů, jakým syntaktická struktura celku přenáší významy složek do významu celku. Uplatňuje se rekurzivita (aplikace pravidla na výsledek předchozí aplikace téhož pravidla). Platí zejména pro umělé jazyky či normativní pojetí jazyka. Teorie významu přirozeného jazyka se naopak dopracovala k celostnímu a *distributivnímu* pojetí, kdy významy složek jsou uvažovány jako rozdistributedované příspěvky k významu celku.

sémantické gesto Princip utváření významů a smyslu (diskurzivního), jímž autor slučuje prvky svého díla ve významovou (smysluplnou) jednotu, a který percepcí znovu navozuje (Mukařovský, pražský strukturalismus).

sémantické komponenty Elementy **významu**, které se spojují různým způsobem do **denotace** různých **lexikálních položek**.

sémantické pole Oblast **lexémů**, volně spjatá široce pojatým tématicky (a **asociacemi**) vymezeným **významem**.

sémantický zdvih Neuspokojivé výsledky **rozepří** ohledně významů různých filosofických pojmů jsou důsledkem odlišných pojmových (resp. **diskurzivních**) **rámců**. Lze to odhalit sémantickým zdvihem, který znamená tematizaci různých **významů** týchž termínů vzhledem k těmto rámcům (Quine). Namísto „Co je pravda?“ se nyní tážeme „Co vy míníte slovem *pravda* ?“

sémantika Studium **významu**, jak je kódován v jazyce. Zahrnuje **denotaci** a **významové relace**. Srv. **pragmatika**, **general semantics**.

sémantika lexikální Oblast a studium **významu lexémů** a jejich **paradigmat**.

sémantika teorie her Jedna z podob „dynamizované“ **hyperintenzionální sémantiky**. **Význam výroku** je explikován prostřednictvím „hry“ mezi **mluvčím**, výroky obhajujícím, a „přírodou“, která se mu to snaží znemožnit. Pravdivost výroku je definována jako existence vítězné strategie pro mluvčího, který výrok tvrdí (Hintikka).

sémaziologie Část **sémantiky**, studující **význam** z hlediska a prostřednictvím analýzy znakové formy (viz **representamen**).

sémém Lexikální **význam** jako integrální a strukturovaný souhrn **sémů** různého typu.

sémiologie Sémiotika, založená na hledání **struktur**, tj. na strukturální analýze určitého korpusu (souboru vzorků zahrnutých do analýzy) (srv. též **strukturalismus**). Nalezená invariantní struktura pak představuje **jazykový systém**, ovšem nikoliv jazyka lingvistického, ale jazyka kulturních či společenských artefaktů (módy, automobilismu, ale i filmu či divadla apod.). Podle Saussura má sémiologie být zobecněnou lingvistikou, Barthes však ukázal, že je naopak součástí lingvistiky, neboť zkoumané soubory kulturních artefaktů jsou vždy

strukturovány jako **řeč**. V r. 1969 „sloučena“ se sémiotikou (semiotic) pod společným označením „sémiotika“ (semiotics).

sémiotika Obecná (interdisciplinárně působící) teorie o **sémiozi** a **znacích** ve všech jejich formách a podobách (jak u lidí, tak u živočichů=zoosémiotika, ev. u všeho živého=biosémiotika), v podobách normálních i odchýlných, jazykových i nejazykových, individuálních či společenských. Členěna na komponenty: **syntaktiku**, **sémantiku**, **pragmatiku**. Každá další předpokládá teoretické zvládnutí a zahrnutí předchozích. Každou lze zkoumat jako čistou (teoretickou) či deskriptivní.

sémiotizace Přisuzování významů figurám (viz **figurace**) či **objektivacím**.

sémioze Proces, v němž něco funguje jako **znak**. Zahrnuje **representamen (vehikulum)**, **objekt (designát)**, **interpretans** a **interpreta**. Také: relace, v níž znak (representamen, vehikulum) podnítl u interpreta **dispozici** reagovat určitým způsobem (interpretans) na druh objektů (nyní zde nepůsobících jako stimul) za podmínek daných **kontextem**.

sémioze ad infinitum Podle Peirce je **znakem** cokoli, co vztahuje něco jiného (**interpretans**) k nějakému **objektu**, k němuž se samo vztahuje tímž způsobem, přičemž interpretans se stává postupně znakem, a to se opakuje ad infinitum. Každá další interpretace přináší nová vyjádření nových interpretantů do nových representamin, tím dochází k rozrůstání obsahu mysli (faneronu), rozrůstání celkového konceptu a sémantického pole. Pokud je nějaké nové representamen normativně kodifikováno a vyhrazeno pro určité pojetí, lze hovořit o *sémiozi ad infinitum upřesňující, „vědecké“* (např. „sekunda“ nahradí „vteřinu“). Pokud je naopak důraz kladen na otevírání možností dalších interpretací (interpretantů), jde o *sémiozi ad inf. narativně a diskurzivně thetickou* (srv. **signifikant** a **signifikát, diskurzivní a narativní univerzum**). Při obou typech vzniká možnost spolupůsobení **sekundárních sémiotických systémů (metajazyk, mýty)**. Srv. **vyprázdňení významu, faneron**.

schéma Mentální konstrukce reality jako kulturně uspořádané a sociálně sankcionované. Co lidé v jednotlivé komunitě považují za normální a předpověditelné způsoby organizace světa a komunikace s ostatními.

signifikace Vztah znakové formy a významu, **signifikantu** a **signifikátu** (Saussure), resp. **representamina** a kvality (vlastnosti, aspektu, ohledu, úlohy) **objektu** (jíž je dynamický objekt dán jako objekt bezprostřední)(Peirce).Srv. **denotace** a **konotace**.

signifikát Označované, signifié, **designatum**, **designát**. Jeden člen ze Saussurovy dvojčlenné charakteristiky **znaku**. (Druhým členem je **signifikant**, designans, označující, signifiant.) Filosofie diskurzivity upozorňuje na „mizení“ signifikátů tím, že signifikanty přestávají odkazovat na signifikáty (formy se vyprazdňují) a odkazují (odrážejí) již pouze na základě **asociace** na jiné signifikanty. Žijeme „v zrcadlové síni signifikantů“ (Lacan). Viz **vyprázdnění významu**.

signifikant Označující, signifiant, **designans**. Jeden z členů Saussurovy dvojčlenné charakteristiky **znaku**. (Druhým členem je **signifikát**, **designatum**, **designát**, označované, signifié.) Filosofie diskurzivity se v souvislosti s charakterem spojení signifikant-signifikát zabývá rolí autority (moci, falu), která toto významové určení kodifikuje (Foucault, Lacan). Toho využívá feministická sémiotika, která naopak tematizuje dekodifikaci tohoto spojení (thetická fáze), tj. generování nových významů prostřednictvím „sémiotické chóry“ (Kristeva) a odvozuje od toho novou sebeidentifikaci individua i sociálně chápaného rodu (gender studies, postkoloniální studia, queer teorie). Tím se vytváří mj. i charakteristický **sociolekt**.

situační sémantika Jedna z alternativ **hyperintenzionální sémantiky**. **Význam** je modelován prostřednictvím modelu skutečnosti („ontologie“). Věty jazyka nevyjadřují množiny možných světů, ale „situace“, skládající se z relací (s vícero argumentovými místy) či rolí, a předmětů („ontologie“). Význam výroku je vztahem mezi situací, kdy je výrok pronesen a situací, k níž se vztahuje (Barwis, Perry).

smysl V *lingvistice* a v dřívějším pojetí filosofie jazyka (zejména u umělých a normativních jazyků): tam, kde je význam charakterizován vzhledem k synchronním entitám (**jazykový systém**, systém pojmových korelátů v psychice uživatele jazyka, **sémantická pravidla** apod.) se smyslem míní diachronní vztah, aktualizovaný, zpravidla „nedourčený“ význam nějaké jednotky mluvy, spolukonstituovaný dalšími složkami **kontextu**, **intencí** atd. V novějších podobách *filosofie jazyka* (zejména přirozeného), tam kde nabývá výraz „význam“ širokého

obsahu a ústředního postavení, lze výraz „smysl“ rezervovat pro situaci přeskoku do **reflexivního modu**, kdy dochází k zneprůhlednění (ztrátě transparentnosti) **znaku**, výrazu, **objektivace** apod., **distanci** od něj, tvorbě **reflexivního objektu** a konstituování smyslu **estetického, diskurzivního, symbolického**. Zde je smyslem míněno otevírání nových hodnotových horizontů, prostorů či nových nik, či projektování jejich hodnotových dominant, hodnotové strukturovanosti apod.

sociolekt Souhrn konvencemi fixovaných **syntaktických a sémantických pravidel**, vymezujících jazykový repertoár určitého **komunikativního společenství**. Srv. **idiolekt**.

strategie interpretace významů (a teorie významů) Z *primárních teorií* vyplývá volba výrazů mluvčího vzhledem k recipientovi a připravenost recipienta interpretovat promluvu daného mluvčího. V průběhu komunikace se však mění na *průběžné (sekundární) teorie*. Při nich jak mluvčí, tak recipient rekonstruuji významy výrazů v závislosti na nových informacích a rozumění jako potvrzování hypotéz vyplývajících z průběžných teorií. Úspěch komunikace záleží na stupni sblížení průběžných teorií (Davidson).

strawman (strašák) Argumentace se zmanipulovatelnou tezí. („Když si to nepřečteš, už nikdy se nedozvíš, jak to doopravdy bylo!“) Viz **klam**.

struktura Strukturalismus pracuje s pojetím struktur, které jsou analogické systému diferencí, jenž byl odhalen v lingvistice Trubeckým a Saussurem (**hodnota** jako diference). Ty zakládají **jazykový systém**. Zatímco běžné pojetí struktury jako vnitřní uspořádanosti nějakého jednoho celku (struktura „povrchová“) konvenuje s **holismem** a pozdějším systémovým přístupem, ve strukturalismu jde především o strukturu „hlubinnou“, která je invariantem různých celků, představuje skryté, hlubinné vztahy, jež nezávisejí na prvcích či částech, ale spíše tyto prvky nějakým způsobem předurčují. Takové struktury lze odhalit pouze strukturální analýzou (hledáním společného invariantu v určitém korpusu - souboru vzorků). Toto pojetí struktury je základem **sémiologie**.

strukturalismus Pokus o budování invariantní metodologie na poli „filosofování“ některých vědních oborů. Vzor k tomu vzešel z lingvistiky (Trubeckoj). **Jazykový systém** (Saussure) je prototypem **struktur**, odhalovaných strukturální analýzou např. v antropologii

(Lévi-Strausse), psychoanalýze (Lacan), společnosti a historii (Foucault, Althusser), literární vědě a kritice, a v **sémiologii** (Barthes).

strukturální diferencíál Podle „**general semantics**“ jde o strukturu zkušenosti diferencovanou podle stupně abstrakce: 0.stupeň: věc-událost, 1. stupeň: percipovatelný objekt (abstrakce věci-události), 2. stupeň: percipovaný objekt (abstrakce percipovatelného objektu), 3. stupeň: deskripce (abstrakce percipovaného objektu), 4. stupeň: deskripce deskripce (nálepka), 5. stupeň: deskripce deskripce deskripce (nálepka nálepky) atd. Nultý stupeň neumíme vyjádřit. Čím vyšší stupeň abstrakce k vyjádření použijeme, tím je vyjádření neúplnější (**princip neúplnosti**), netotožnější (**princip netotožnosti**) a více sebezahrnující (**princip sebeodrážení**). Např: „Měl jsem zážitek“ je neúplnější než „Viděl jsem míč“, méně totožné s nějakým konkrétním zážitkem typu „Viděl jsem míč“, a zahrnuje v sobě více různých zážitků typu „Viděl jsem míč“. Běžně však nerozlišováním a zaměňováním (konfúzí) různých úrovní abstrakce způsobujeme nedorozumění, a to i „sami sobě“, neboť každý stupeň organizuje jiný **význam** a jinou **responzi (totální odezvu)**. Např. pro 0) nejasný vjem „něčeho viděného ve vodě“ můžeme uvažovat o 1) „neznámé příšeře“, 2) nabytí přesvědčení, že jsme „viděli neznámou příšeřu“, 3) popsat ji jako „příšeřu Loch-Nes“, 4) nabytí přesvědčení o tom, že jsme byli svědky „důkazu Loch-Nes“, 5) že vždy „na každém šprochu, pravdy trochu“ atd.

subsistence a existence Pojem subsistence uvedl do filosofie jazyka Meinong jako modus bytí, postrádající „třidimensionální prostorovost a barevnost objektů“ existujících „tady a teď“ v prostoru a čase (majících existenci). Týká se možných referentů výrazů, např. zlatá hora má možný referent, proto existuje v speciálním modu subsistence, oproti tomu kulatý čtverec nemá možný referent, proto neexistuje ani v modu subsistence. Avšak výrazy jako např. „zlatá hora“, ale i „kulatý čtverec“ subsistují vždy. Subsistence se týká dále univerzálií, např. **informace, type**, abstraktních entit (rozdíl, číslo, **denotát**). Vztahuje se na „třetí říši“ struktur (srv. **strukturalismus**), chápanou jako modifikace říše platonských idejí. Obvykle se má zato, že tyto struktury „existují“ subjektivně, intersubjektivně i objektivně. Zatímco **fregeovský význam** se týkal skutečně existujících objektů, pofregeovský vývoj bere v úvahu výhradně objekty subsistující. V **extenzionální logické sémantice** se někdy rozlišují **ontologické závazky** (koreláty) jako **ontologie 1. stupně** (existující) a jako **ontologie 2. stupně** (subsistující). Počínaje **intenzionální logickou sémantikou** jde již i u ontologických

závazků pouze o subsistenci, s tím, že jim mohou a nemusí odpovídat existující entity jako jejich **modely (realizace)**.

symbol U *Peirce*: v jeho trojici: **index**, **ikon**, symbol, jde o **znak**, vztahující se k objektu, jež denotuje díky zákonu, obvykle **asociací** obecných idejí. Znak založený na **konvenčním, arbitrárním** vztahu mezi formou (**representamen**) a **denotátem (interpretans)**. Jako **reflexivní objekt**: na rozdíl od **znaku**, jemuž je přiřazován **význam** víceméně bezreflexivně, je symbol netransparentní (významově neprůhledný), což vyvolává přeskok do reflexivní situace (**distance**) a otázku po **smyslu** dané entity jakožto postupně budovaného **symbolického objektu**, jehož přítomnost vyvolává otevírání různých hodnotově strukturovaných horizontů a prostorů, umožňujících generovat v dané aktuální situaci množství nových **významů**.

symbolický objekt V reflexi (**distanci**) budovaný objekt, po jehož **smyslu** se ptáme.

synchronie Soustřeďuje se na stav (např. jazyka) v určitý časový okamžik či na vyabstrahování určitého stavu (např. jazyka) v určitém časovém úseku. Synchronní entity jsou ty, které máme za neproměnné v čase (např. ideje, univerzálie, atd.). Srv. **diachronie**.

syntagmatický Týkající se „horizontálních“ skladebných vztahů ve formálním lingvistickém schématu struktury. Syntagmata koexistují jako různé konstituenty téže struktury. Srv. **paradigmatický**.

syntaktická pravidla Vymezují množinu výrazů určitého jazyka, obvykle množinu jednoduchých výrazů a možnosti vytváření složitých výrazů z jednoduchých, přičemž se většinou uplatňuje rekurzivita (aplikace pravidla na výsledek předchozí aplikace téhož pravidla).

syntax Konstituující struktura věty.

teorie typů Byla vypracována Russellem pro odstranění logických **paradoxů**. Postupně se ukázala jako důležitý nástroj modelování sémantiky přirozeného jazyka (např. **TIL**). Typ 0: **individua**; typ 1: třídy individuí, vlastnosti individuí a relace mezi individui; typ 2: třídy tříd

individuí, třídy relací mezi individuí, relace mezi třídami individuí a relace mezi relacemi mezi individuí, vlastnosti vlastností individuí, vlastnosti vztahů mezi individuí, vlastnosti tříd individuí atd. (Russell). V současné **extenzionální** logice: věci, vlastnosti, vztahy a fakta tvoří ontologii 1. stupně. Individua, třídy, relace a pravdivostní hodnoty tvoří ontologii 2. stupně (teoretické konstrukty). 0 typ: věci a individua, 1 typ: vlastnosti, vztahy, fakta, relace pravdivostní hodnoty atd. (Berka). V **intenzionální** logice (např. **TIL**) je uplatňováno funkcionální pojetí. Namísto Russellovy „relace“ (tj. propoziční funkce s výhradně pravdivostními hodnotami) je použito funkce obecně (tím jsou možné i jiné hodnoty, než 0 a 1). Teorie typů má základní podobu: báze - množina základních, atomických typů, vzájemně disjunktčních množin. Složené typy - množiny funkcí nad bází.

text Produkt diskurzivního procesu. V psaném jazyce je produkován jednou ze stran, účastnících se komunikace (pisatelem) a je jednou z částí komunikace. Z mluveného jazyka přetrvává text **diskurzu** pouze tehdy, je-li zaznamenán.

TIL - transparentní intenzionální logika, dosud nejpropracovanější systém logické sémantiky, sledující v nejvyšší míře podrobnosti a jemnosti rozlišení logické struktury přirozeného jazyka. Základ tvoří **teorie typů** (zprvu prostá, poté rozvětvená hierarchie typů), lambda kalkul, pojem abstraktní procedury - **konstrukce**, specifický pro toto pojetí, objektové pojetí logiky (logika jako teorie konstruování složených abstraktních objektů z jednoduchých), funkcionální pojetí oproti klasické predikátové logice, atd. (Tichý, Materna, Duží).

token, instance, danost, (realizace) Jednotlivý konkrétní případ (realizace) **typu**. Sinsignum (Peirce), tj. skutečná existující věc či událost, jednotlivý jev, který se udál jen jednou a jehož totožnost je omezena na to, co se stalo, nebo na jediný objekt či věc, která se nachází na jediném místě v jistém čase, - a mající funkci znaku (úplná Peircova trojice zní: sinsignum=token, qualisignum=**tone**, legisignum=**type**). V případě **modelového** vztahu **type-type** je realizací opět **type**, avšak na nižší úrovni abstrakce.

tón (tone) Qualisignum (Peirce), vlastnost (kvalita), která je **znakem** (např. „pocit červeného“ jako „teplého“). Na rozdíl od široce používaných „**type**“ a „**token**“ se používá jen málo.

totální odezva (response) Rozšířením pojmu **významu** došli „obecní sémantikové“ (**general semantics**) k pojmu totální odezvy nikoliv jen slova, ale věci-události. Zahrnuje veškeré reakce: neurofyziologickou, emocionální, kognitivní, sémantickou a behaviorální. Vše ovládá **jazyk** - „mocný organizátor“, který umí „svázat čas“ a zachytit prvotní celostní individuální „věci-události“ pomocí stupňovité abstrakce („**strukturálního diferenciálu**“). Žijeme ve světě zobecněných „významů“, resp. v totálních odezvách, které nám přichystal jazyk. Srv. **interpretans, princip neúplnosti, princip netotožnosti, princip sebeodrážení, jazykový relativismus.**

transparence významu Veřejná povaha **významu**, dostupnost významu promluvy, věty, slova, všem kompetentním členům **komunikativního společenství**. Pro mluvčího (intencionalisticky): otevřenost komunikativních intencí, tj. záměr mluvčího vyvolat u recipienta určitou reakci na základě jeho rozpoznání právě takovou reakci vyvolat (Grice). Behavioristicky: Všechny fakty týkající se významu jsou manifestované v pozorovatelném chování účastníků komunikace.

tři dogmata empirismu *První dogma empirismu*: přesvědčení o možnosti rozdělit výroky na základě jasného kritéria pravdy na analytické a syntetické. Novopozitivistický filosof měl třídít věty na smysluplné a nesmyslné, (přírodo)vědec měl pak smysluplné třídít na pravdivé a nepravdivé. Avšak rozhraní mezi syntetickým (kontingentním) a analytickým (nutným) je pouze pragmatické (Quine). *Druhé dogma empirismu*: přesvědčení, že každý jednotlivý smysluplný výrok musí být logickou kombinací nějakých výroků pozorovacích, a že tedy musí být samostatně verifikovatelný pozorováním. Avšak o pravdivosti má smysl mluvit pouze v souvislosti s celými teoriemi - viz **holismus** (Quine). *Třetí dogma empirismu*: přesvědčení o možnosti oddělit schéma (jazyk) od jeho obsahu (od nekonceptualizované skutečnosti). Pojmová schémata jsou způsoby uspořádání skutečnosti, jsou soustavami kategorií, které dávají tvar vjemovým datům. Co je skutečné v jednom pojmovém schématu, nemusí být skutečností v jiném. „Překlad“ je možný jen jako **radikální interpretece** (Davidson).

tři základní truismy Stojí v jádru „common sense“. Jde o poznatky-přesvědčení, od kterých se má odvíjet veškeré poznání. Jde o přesvědčení: 1) o existenci materiálních předmětů a

jiných lidí v reálném prostoru a čase, 2) o existenci vědomí a „aktů vědomí“ u lidí (případně u zvířat), 3) o poznatelnosti existujících předmětů a vědomí (Moore).

typ (type) Abstraktní obecná kategorie entit. Legisignum (Peirce), tj. zákon (abstraktum, univerzálie), který je **znakem**. Není jednotlivou věcí nebo jevem, neexistuje (ale **subsistuje**), determinuje věci, které existují. Je to forma mající **význam**. Srv. **token**. (úplná Peircova trojice zní: sinsignum=token, qualisignum=**tone**, legisignum=type)

vědomost Informace se zapojují do kontextu konceptuálních systémů vědomostí, jenž představuje neustále se vyvíjející, prostřednictvím jazykového vyjádření (srv. **interpretans**) intersubjektivně sdílený synchronní **systém**, nebo spíše fragmentální shluky jako části potenciálního systému (co je skutečně sdíleno, má pak podobu **poznatků**, tj. zvěcnělých vědomostí). Vědomosti jsou explicitními **znalostmi**, jež vytvářejí spolu s **tacitními** (též implicitními) znalostmi celek znalostí, který je však již individuálně unikátní (srv. **faneron**). Přestože jednotlivé vědomosti, i implicitní znalosti mohou být a jsou intersubjektivně sdílené, děje se tak prostřednictvím **pochopení, porozumění** či **interpretace** subjektem (vědomosti prostřednictvím jazyka, tacitní znalosti ostenzí, tzv. „učňovstvím“). Celková podoba systému vědomostí a znalostí je prostřednictvím **interpretantu** vázána na subjekt, a má proto charakter unikátní, do něhož se promítají veškeré vlivy předchozího utváření faneronu (individuální i sociální a kulturní). Vědomost či znalost takto chápaná v synchronním „řezu“ však má ve skutečnosti svůj diachronní, dynamický rozměr. Vědomost či znalost se realizuje ve znalostním aktu jako **responze**, představující „řešení“ problému (resp. „provedení příkazu“), má tedy procesuální charakter, který lze vyjádřit spíše na základě vědomých či nevědomých pravidel řídících chování (responzi, včetně mluvy). Následně pak může být responze reflektována buď subjektem samým, či pozorovatelem (badatelem) (srv. **dvojí hermeneutika**). O status poznatku (pravdivé a uznané zvěcnělé vědomosti či znalosti) pak spolu svádějí ve veřejném prostoru konkurenční boj různá vyjádření (bezprostřední responze, sebereflexe, badatelova reflexe).

výpověď Obsah **promluvy (propozice, výpovědní síla, výpovědní efekt)**.

výpovědní (ilokuční, asertivní) síla Komunikační charakteristika (hodnota) prisuzovaná výpovědi jako provedení **ilokučního aktu**. Výpověď je **ilokucí** právě proto, že má určitou sílu, kterou působí na příjemce (recipienta).

výpovědní (perlokuční) efekt Komunikační charakteristika výpovědi. Výpověď je **perlokucí** proto, že má určitý skutečný dopad (efekt) na příjemce (recipienta).

vyprázdnění významů Bacon: Idoly tržiště (idola fori) - některá jména neodpovídají žádným věcem (nemají významy), nebo je jejich přiřazení špatně vymezené. Na druhé straně existují věci, jimž neodpovídají žádná jména; **Hayek:** Lasiččí slova - lasička vysaje obsah vejce, skořápka i klam, že jde o vejce, však zůstává. Např. slovo „sociální“ nám podsouvá představy spjaté s levicovými koncepty; **Lacan:** Zrcadlová síň signifikantů - signifikanty neodkazují na **signifikáty**, ale na jiné signifikanty. **obecně:** Nejdříve je redukována fáze **interpretace** (srv. **interpretans**), tzn. že **rekonstrukce významů** a zpětná identifikace je kodifikována, poté tento ústřední článek **sémioze** vypadne (je konstantní) a zbude odkaz jednoho **representamina** na jiné representamen, neboli odkaz jednoho **signifikantu** na jiný signifikant. Přejít od jednoho signifikantu k jinému je také obsahem **sémioze ad infinitum**, zde se však klade naopak důraz na unikátní interpretans. Vyprázdnění významů tak může být chápáno jako zdegenerovaná, zvěcnělá (petrifikovaná) fáze sémioze ad infinitum. „Úspěšnost“ slov s vyprázdněným významem tkví ve zvýšení rychlosti jejich směny (idoly trhu - „co je rychlé, to se vyplácí“ Virilio). Negativy jsou schematismus, fráze, stereotypy, klišé, potlačení kreativity a vzniku nových informací. V psychologické rovině frustrace, ztráta smyslu, příp. „svádění“ k subverzi (Baudrillard).

výraz V *lingvistice*: tvar lexému. Ve *filosofii jazyka*: vyjádření vnitřně chápaného **významu** (Husserl), vyjádření **interpretantu** prostřednictvím nového **representamina** (Peirce). Srv. **sémioze ad infinitum**. Forma znakové jednotky (resp. **representamen, vehikulum**) jazykového charakteru, ať již jde o výraz jednoduchý či složený, jejímž **významem** (**denotátem, referentem, designátem, extenzí, intenzí atd.**), se teoreticky ve filosofii jazyka zabýváme. Výraz může být fyzický (**token**) nebo ideální (**typ**).

význam V *lingvistice*: mentální intersubjektivní korelát formy znakové jednotky, tj. výrazu ve vědomí uživatele. V *Husserlově fenomenologii* je tím společným, k čemu se vztahují

intencionální akty, předchází svému vyjádření. Srv. **pojem**. Ve *filosofii jazyka*: jde naopak vždy o význam **výrazu**. Široce pojatý „střešní“ termín pro ty entity, ke kterým lze dospět **interpretací** výrazu (srv. **interpretans**), prostřednictvím významové rekonstrukce a identifikace explikátního tvaru s implikátním, příp. u umělých či normativních jazyků aplikací **sémantických pravidel** (srv. **logická syntax a sémantika**). Srv. **fregeovský význam a smysl, denotát, objekt jako denotát, designát, referent**. Význam má tři složky: 1) mínění a **intence** mluvčího (**intencionální význam**), 2) to k čemu odkazuje samotný **výraz** (**sémantický význam**), 3) dopad na **recipienta** (**pragmatický význam**). Význam lze chápat (modelovat) jako a) předmět reálného světa (dnes pouze v případě **ostenze** a vlastních jmen), b) jako předmět myšlenkového světa mluvčího (psychologicky, individuálně proměnlivě, neintersubjektivně), c) jako jiný **výraz** či jeho **konstrukce**, nebo d) jako **objekt**, tj. předmět světa idejí (Platon), resp. předmět intersubjektivně **subsistující**. Srv. **vyprázdňení významu**.

význam intencionální Spolu s významem **sémantickým** a **pragmatickým**, jedna ze tří komponent významu. Ve *filosofii přirozeného jazyka* je pojímán individuálně v komunikativní situaci. Jiné je univerzalistické interindividuální pojetí nahrazující význam intencionální i sémantický u **Husserla**: Význam je tím objektivním, jež je společné různým subjektivním reálným aktům mínění. Význam je univerzálie, jejímž případem je vyjadřující (objektivující) akt, schopný vyjádřit i ty naše prožitky, vjemy či city, které objektivující nejsou. Formami významu (intersubjektivními formami jednot) se má zabývat čistá logická gramatika (srv. **univerzální gramatika**)

význam jako zkratka V Ogden-Richardsově znakovém trojúhelníku (lingvisticko-psychologické pojetí): **symbol** (znak) symbolizuje **myšlenku** či referenci, která referuje k **referentu**. To, že je symbol chápán jako přímo zastupující referent, je nebezpečnou „zkratkou“, vytvářející iluzi bezproblémovosti významu tím, že se vynechává prostřední člen (myšlenkou je zde míněn pojem a ten je individuálně i v čase proměnlivý, což přináší problém teoretického uchopení).

význam lexikální (význam lexému) Způsob, kterým lexém přispívá k **významu vět**, v nichž se vyskytuje a k **významu promluv**, v nichž se užívá těchto vět. Jeho hlavní složkou je **význam kognitivní** (denotativní, konceptuální, referenční), který je chápán jako věcná složka **lexému**. Dalšími složkami jsou: **význam afektivní** (emocionální), odrážející postoj a emoce

mluvčího (např. zdvořilost), **význam kolokační** (kombinatorický), který odráží význam jiného lexému, s nímž se daný lexém obvykle kombinuje (např. štěkat - pes), **význam konotativní** (asociativní), který je dán asociací s jiným lexémem uzuální povahy (např. žena - slabá, křehká, vrtkavá), **význam transponovaný** (odraz jiného významu lexému, aniž by byly oba lexémy užívány společně, např.: zadek - řiť), **význam stylistický**, daný okolnostmi užití a **význam tematicko-organizační**, daný organizací sdělení v textu podle slovosledu, důrazu apod.

významové relace Relace mezi jednotlivými lexikálními položkami uvnitř jazykového systému. Např. antonyma (velký/malý), synonyma, hyponyma (květák je zelenina) apod.

význam pragmatický Po vyčlenění **sémantického významu** z **interpretantu**, zůstává pojetí významu jako **responze** (odezvy) buď individuální (**význam znaku**), nebo v **komunikativní situaci** ve vztahu k sociálním funkcím (**význam promluvy**) jako interindividuální. Srv. **mluvní akt, ilokuce, perlokuce**.

význam promluvy, výpovědi *Pro mluvčího*: soubor intencí mluvčího - záměrů mluvčího vyvolat u recipienta určitou reakci na základě rozpoznání záměru tuto reakci vyvolat - propůjčuje promluvě **intencionální význam** (Grice). Pokud je tento intencionální význam skutečně přiřazen na základě recipientovy interpretace, jde o **realizovaný intencionální význam promluvy** (Davidson). **Behaviorálně**: význam promluvy však lze také chápat jako **mluvní akt** realizovaný **promluvou**. Jeho obsahovými složkami jsou **propoziční obsah, výpovědní síla a výpovědní efekt**. Je promluvě přiřazen normativní silou závaznou pro členy společenství a zároveň má normativní důsledky, navozující závazky pro realizátora mluvního aktu. Ten se ocitá v pozici, kdy veřejně přejímá odpovědnost za určitý postoj či činnost a je v případě nedodržení těchto závazků podrobitelný veřejné kritice podle společenských standardů (Kofítko). Tvrdit nějakou větu znamená brát na sebe závazek poskytnout její opodstatnění a současně nabízet ostatním oprávnění tuto větu tvrdit a její odůvodnění delegovat na toho, kdo se k tomu zavázal (Brandom). Srv. **konvenční význam věty**.

význam sémantický Nezahrnuje **význam intencionální** a **význam pragmatický**. Týká se pouze intersubjektivně sdíleného vztahu označování, nikoliv mínění či **responze** (Srv. **totální responze, interpretans, interpretace**)

význam věty Lexikálně a strukturně daný komunikativní potenciál věty, její schopnost sloužit k vykonávání **mluvních aktů**, její schopnost vyjadřovat při aktuálním užití určitý **propoziční obsah**, indikovat určitou **výpovědní sílu**. Kompozičně je obvykle v lingvistice odvozován z **významů slov** (resp. **lexémů**) a způsobů jejich spojení.

význam znaku viz **interpretans**.

vzhledové charakteristiky jazyka Ty charakteristiky lidského jazyka jako např. **arbitrárnost** či **dualita**, které mj. odlišují lidskou komunikaci od komunikace zvířat.

zavádějící výrazy Nemají formu odpovídající zaznamenaným faktům, vytvářejí dojem existence něčeho, co neexistuje (**klam**). **1) kvaziontologické výroky** („Masožravé krávy neexistují“ - nepravý subjekt „masožravá kráva“ ani nepravdivý predikát „neexistuje“ neodpovídají žádným zaznamenaným faktům. Výrok však lze přeformulovat na: „Nic není zároveň kráva a masožravec“, což je forma faktům odpovídající. **2) kvaziplatónské výroky** („Nepřesnost je odsouzenihodná.“, což znamená: „Ten, kdo je nepřesný, zaslouží si, abychom jej odsoudili.“) (**nominalizace**), **3) kvazideskripce a deskriptivní obraty** vytvářející dojem referenta (individua) (Např. „Klaus není český král.“ - „český král“ je kvazideskripce, neboť neexistuje referent; „Král je zaneprázdněný“ - deskriptivní obrat vytvářející dojem, že referuje o individuu, ve skutečnosti referuje o vlastnosti, neboť mu lze rozumět, aniž by existoval referent) (Ryle).

znak V *triadické* tradici: **representamen (vehikulum)** zastupuje **objekt** (v nějaké úloze, aspektu, ohledu) pro nějaké **interpretans** (resp. pro **interpreta** a jeho **interpretans**). Znakem jsou veškeré obsahy mysli (**faneronu**), tzn. prvosti (kvality, vlastnosti, qualia), druhosti (propozice, vztahy mající objektivní koreláty ve faktech) i třetosti (abstrakta či univerzálie založené na zákonech). Znak jako obsah mysli může být jakkoliv rozsáhlý a „rozvětvený“. Znak se tedy váže nikoliv jen na jednotlivý **symbol**, ale např. i na větu, **text**, celý koncept, **sémantické pole** atd. Znak je také: cokoliv, co vztahuje něco jiného (**interpretans**) k nějakému objektu, k němuž se samo vztahuje tímž způsobem, přičemž **interpretans** se stává postupně znakem, a to se opakuje ad infinitum (**sémioze ad infinitum**) (Peirce). V *diadické*

tradici: psychická jednotka o dvou stranách, **signifikantu** (označujícím) a **signifikátu** (označovaném) (Saussure).

znalost Explicitní (jazykově vyjádřitelnou) znalostí je vědomost, implicitní, též tacitní znalostí je znalost jazykově nevyjádřitelná, nebo ne zcela vyjádřitelná (Polanyi) (blíže viz **vědomost**). Srv. též **pochopení, porozumění, rozumění, hermeneutika, faneron**. Znalosti působí jako **prostředky** dalšího **rozumění**.

Životní forma Soubor vzájemně propojených schémat jednání a myšlení v rámci určitého společenství (segmentace reality, principy identifikace předmětů, způsoby vyhodnocování různých typů dat při získávání informací, standardy zdůvodňování různých typů soudů atd.) Srv. **komunikativní společenství**. Životní formy jsou vnitřně strukturované do **řečových (mluvních) her** (srv. **diskurzivních žánrů**), jsou na sebe navrstvené, soupeří mezi sebou o vybrané oblasti životní zkušenosti. Prostřednictvím komunikace se neustále proměňují a zároveň proměňují i ostatní životní formy, se kterými komunikují, aniž by přitom ztrácely svou identitu (jsou jako „víry“ na vodě - Z. Bauman).